

“My life is too short; I want to live now”

Kvinner fra Øst-Europa forteller om veien til
og livet i prostitusjon i Norge

Av May-Len Skilbrei og Irina Polyakova

Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo, 2006

Sammendrag

Hovedformålet med undersøkelsen var å skape kunnskap om hvordan menneskehandel for prostitusjonsformål foregår i Norge og på veien til Norge, og hvordan dette ser ut for kvinnene som er ofre for dette eller som står i fare for å bli ofre. Primært var målet med å skape kunnskap om organisering, erfaringer og opplevelser å legge til rette for utviklingen av konkrete tiltak; både med tanke på kontroll- og hjelpetiltak i Norge. Sekundært var målet å skape kontekstualisert kunnskap om grensekryssende prostitusjon. Markedet endrer seg raskt: nye aktører kommer inn, relasjonene forandrer seg. Derfor er det viktig å skape kunnskap som har overføringsverdi og som ikke bare forholder seg til én gruppe og få individers behov. Det er ikke så mange som har studert dette i en norsk kontekst, derfor er dette et bidrag i en pågående diskusjon om egnede definisjoner og framgangsmåter. Disse kan endre seg etter hvert som vi utvikler mer kunnskap om menneskehandel for prostitusjonsformål i Norge.

For å skape kunnskap om menneskehandel for prostitusjonsformål til Norge intervjuet vi østeuropeiske kvinner som er i prostitusjon på gata og i leiligheter i Oslo og som har ulike erfaringer med prostitusjonsrelatert migrasjon og menneskehandel for prostitusjonsformål. Vi observerte også på prostitusjonsarenaer i Oslo for å få et overblikk over bevegelser og innhold, og for å komme i kontakt med mulige informanter og andre som kunne bidra med kunnskap om situasjonen.

Vi fant at kvinnene endte i prostitusjon i Norge på ulike måter. Noen har opplevd direkte tvang, andre har vært klar over hva de gikk inn i, mens andre igjen ikke fikk vite det direkte, men mistenkte det. For noen kan det ha vært en akutt krise av ulike slag som er foranledningen til at de ønsket å reise ut, og eventuelt satte seg i risiko for å få det til. Andre har hatt langvarig økonomiske problemer som har utmattet dem og gjort dem skeptiske til framtiden i hjemlandet. Også kvinner som har hatt det mest nødvendige i hjemlandet, og som ikke opplever at de hadde mindre enn andre de hadde å sammenligne seg med, forteller at de ønsket seg mer ut av livet enn de kunne få i hjemlandet. Mange av kvinnene hadde hatt høye forventninger til livet i Vest-Europa, både når det gjaldt mulighetene til å tjene mye penger og til livskvaliteten her. Kvinnene som ble intervjuet var mellom 20 og 43 år gamle og de fleste hadde mye erfaring med prostitusjon. De hadde reist ut flere ganger, noen ganger under vilkår som kan karakteriseres som menneskehandel, andre ganger gjennom "hjelpere", og nå; oftere og oftere på egenhånd. I rapporten forsøker vi å skape kunnskap som kan bidra til at vi bedre forstår og håndterer grensen mellom prostitusjonsrelatert migrasjon og menneskehandel for prostitusjonsformål.

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1 Innledning	7
Kapittel 2 Framgangsmåter	10
Kapittel 3 Det rettslige rammeverket	18
Kapittel 4 Rekruttering inn i prostitusjon og menneskehandel.....	23
Kapittel 5 Hva blir de rekruttert til?.....	31
Kapittel 6 Halliker, bakmenn, hjelpere, utleiare og venninner	37
Kapittel 7 Betydningen av den norske konteksten.....	46
Litteratur.....	57
Appendiks 1 Intervjuguide.....	61
Appendiks 2 Informasjonsbrev.....	63

Kapittel 1 Innledning

De siste årene har menneskehandel for prostitusjonsformål stått høyt på den politiske agendaen, og temaet har vært en viktig del av offentlig debatt. Det er tre grunner til det. For det første har prostitusjonsmarkedet endret seg. Prostitusjonsmarkedet i Oslo har i flere tiår hatt innslag av kvinner fra andre land; fra Danmark og Sverige, og etter hvert også fra Thailand og den Dominikanske republikk. På nittitallet kom det kvinner også fra andre deler av verden, først og fremst fra Øst-Europa. For det andre har menneskehandel blitt satt på agendaen i internasjonale forum som Norge har en forpliktende deltakelse i. Dette har betydd at norske politikere har vært forpliktet til å ta menneskehandel alvorlig, kanskje mer alvorlig enn hvis det ikke var et så viktig tema internasjonalt. Dette er en av intensjonene med internasjonale konvensjoner; å innføre felles internasjonale retningslinjer for å styrke den nasjonale satsingen, også i stater som ikke selv identifiserer problemet som viktig. For det tredje har vi hatt et vedvarende fokus på menneskehandel i Norge fordi grupper, organisasjoner og enkeltpersoner holdt trykket oppe og sørget for at temaet ikke blir glemt. Dette gjelder både politikere, sosialarbeidere, journalister og aktivister. Dette henger tett sammen med det internasjonale fokuset og de internasjonale forpliktelsene. At Norge er forpliktet av verdenssamfunnet har vært en kjærkommen begrunnelse, og at det at man har kunnet vise til disse forpliktelsene har gitt legitimitet til den nasjonale innsatsen.

Vi har altså hatt en situasjon lenge med mye oppmerksomhet rundt fenomenet menneskehandel for prostitusjonsformål. Det har også betydd at vi står ovenfor en utfordring i det å sortere de ulike stemmene og interessene på feltet. Internasjonalt er dette utvilsomt et felt med mange motstridende påstander og ulike perspektiver (Tyldum, Tveit og Brunovskis 2005, O'Connell Davidson 2006). Dette betyr at man selv med en genuin interesse for å hjelpe ofre for menneskehandel og for å straffeforfølge bakmenn kan få problemer med å velge riktige framgangsmåter. Det nytter ikke å komme med argumentet "Forskning viser ..." fordi forskningsresultatene som finnes er motstridende.

Det første problemet som oppstår når vi skal forsøke å bruke og sammenligne ulike kunnskapsbidrag er at de opererer med ulike definisjoner av menneskehandel. Hvilke tiltak man mener er passende i møte med fenomenet avhenger av hvilken definisjon man bruker (Wijers og Lap-Chew 1997). Det foregår definisjonsdiskusjoner på mange ulike nivåer, og behovene til forståelsen av menneskehandel kan være ulik på de forskjellige nivåene. Det er viktig å også huske på at selv når man kan enes om en definisjon av menneskehandel, kan det oppstå uenighet om hva ved fenomenet som bør stå i fokus og hva man bør gjøre med det.

Både at det gjøres bruk av ulike definisjoner og at fokus er ulikt handler om ulike oppgaver i forhold til fenomenet som gir ulike behov for rammeverk og kunnskap. Vi vil beskrive de viktigste nivåene eller gruppene som er aktive i å definere menneskehandel for prostitusjonsformål og som har et behov for å definere det.

For det første trenger man å definere hva menneskehandel er og hvordan man identifiserer et offer for menneskehandel i sosialt arbeid. Man trenger å vite hva slags fenomen man møter og hva slags behov dem man kommer i kontakt med har. I sosialt arbeid trenger man å gjøre dette for å kunne ta en kvalifisert avgjørelse på hvor man skal legge lista for hvem som skal komme inn under definisjonen offer for menneskehandel, fordi dette kan være rettighetsutløsende. Det er ikke ubegrenset med ressurser til å møte behovene til kvinner og menn i prostitusjonen generelt, og det betyr at den enkelte sosialarbeider og det enkelte tiltak må gjøre prioriteringer som har konsekvenser for muligheten til å hjelpe som avhenger av hvor de legger listen.

For det andre trenger politiet og andre kontrollinstanser en definisjon av menneskehandel og dens aktører som lar seg bruke i deres yrkeshverdag. Politiet sjekker dokumenter og snakker med utenlandske kvinner og menn i prostitusjonen og en av de tingene de skal vurdere er hvorvidt den de snakker med er et offer for kriminelle handlinger som menneskehandel, og om ”sjefene” de kommer i kontakt med derfor er for bakmenn å regne. Mye ansvar ligger hos politiet som førstelinjepersonell i møte med fenomenet, og det norske samfunnets evne til å håndtere fenomenet avhenger i stor grad av den skjønnsvurderingen som gjøres uten i felten. Det er derfor viktig at det jobbes med å klargjøre en felles definisjon som lar seg anvende. En grunn til at det er vanskelig er at politiet må kombinere et blikk for perspektivene og behovene til dem de møter med kunnskapen om hva som skal til for å kunne få saken inn i rettsapparatet og kunne reise en tiltale. Dette betyr at de må legge en strengere definisjon til grunn for sitt arbeid enn det sosialarbeidere behøver å gjøre.

For det tredje møter vi menneskehandel som fenomen i retten, og definisjonene og deres implikasjoner er nødvendigvis noen andre der enn på de andre nivåene. Vi fikk tidligere i år vår første rettskraftige dom etter Straffelovens § 224, menneskehandelsparagrafen, i ”Trondheimssaken”, etter at Høyesterett avviste anken på dommen fra Frostating lagmannsrett. Retten er stedet der menneskehandel må defineres mest presist, og hvor andre hensyn må trekkes inn enn dem man må trekke inn på andre nivåer. Vi vil beskrive de rettslige diskusjonene i mer detalj i kapittel 3.

For det fjerde har politikere vært nødt til å forholde seg til temaet menneskehandel de siste årene, både på grunn av endringer i prostitusjonsmarkedet som har synliggjort problemer det ikke er mulig å se forbi, på grunn av internasjonale konvensjoner og etterfølgende internasjonalt press for å leve opp til dem, og på grunn av påtrykk fra grupper, organisasjoner og enkeltindivider her i Norge. Det er mange ulike grupper og interesser å tilfredsstille, og politikerne må forholde seg til definisjonene og behovene på de andre nivåene. Politikeres definisjoner spriker nødvendigvis, selv et og samme parti snakker ikke med en tunge i spørsmålet menneskehandel.

For det femte foregår det en kontinuerlig diskusjon om innholdet i menneskehandelsbegrepet og definisjon av partene blant dem som er involvert i prostitusjon. Prostitusjonskunder diskuterer seg imellom på Internett, og kanskje andre steder, om hva menneskehandel er og hvordan man gjenkjenner et offer for menneskehandel (se for eksempel Kippe 2004). Også kvinner i prostitusjonen diskuterer erfaringene sine og merkelappene de setter på dem med hverandre og personer de kommer i kontakt med. I dette prosjektet har vi vært nettopp slike samtalepartnere. Vi har gjennomført kvalitative intervjuer med østeuropeiske kvinner som er i gate- og innendørsprostitusjon i Oslo om hvordan de definerer sin situasjon og hva de forteller om det som har skjedd dem. Vi har lurt på hvordan det oppleves å være offer for menneskehandel, stå i fare for å bli det eller å bli mistenkt for å være det. Vi ville identifisere hvor grensene mellom prostitusjonsrelatert migrasjon¹ og menneskehandel går for kvinnene, og hvilke konsekvenser det har for hvordan vi bør håndtere menneskehandel for prostitusjonsformål i Norge. I det følgende vil vi redegjøre nærmere for hvordan vi gikk fram for å studere dette, før vi viser og diskuterer funnene vi gjorde og hvilke implikasjoner vi mener de har.

¹ Anders Lisborg (1998) bruker begrepet "prostitusjonsrelatert migrasjon". Vi bruker det her om prostitusjon der selgeren har krysset grenser (i motsetning til sex-turisme der kjøperen er den som krysser grenser) i tilfeller der grensekryssingen og prostitusjonen ikke ser ut til å være organisert på en slik måte at det er grunn til å tro at det er snakk om menneskehandel for prostitusjonsformål.

Kapittel 2 Framgangsmåter

Prosjektet ble finansiert av Justis- og politidepartementet og ble utført på Institutt for kriminologi og rettssosiologi ved Universitetet i Oslo. Hovedformålet med undersøkelsen var å skape kunnskap om hvordan menneskehandel for prostitusjonsformål foregår i Norge og på veien til Norge: Hvordan organiseres den; hvilke parter, organisasjoner og valgsituasjoner er involvert i kvinnenenes reise fra hjemlandet til Norge? Det var også viktig å få vite mest mulig om situasjonen kvinnene står i etter at de kom til Norge: Hvem omgås de, hva skjer med pengene, hvor fritt står de til å forlate prostitusjonen og hva er erfaringene de har med det offentlige? I tillegg til at det var en målsetting å skape kunnskap om det konkrete hendelsesforløpet og situasjonen kvinnene står i, la vi også vekt på å forstå kvinnenenes opplevelse av det samme: Hvordan ser livet ut fra der kvinnene står nå, og hvordan forstår de selv sammenhenger i sitt eget liv? Fordi vi var interessert i kvinnenenes egne forståelser av menneskehandel var det viktig at vi ikke gikk hardt ut med en rettslig definisjon av fenomenet, men heller la opp til en vid ”hverdagsdefinisjon”. Vi operasjonaliserte ofre for menneskehandel for prostitusjonsformål slik: personer² som har reist ut for å selge sex via personer eller organisasjoner uten at de selv har kunnet bestemme over arbeidsbetingelsene eller hatt fullstendig kunnskap om situasjonen de reiste til. Det viste seg at det var riktig å gå forsiktig fram. For eksempel hadde flere kvinner erfaringer med at det var venninner av dem som allerede var etablert i Norge som ringte dem og ba dem komme etter, og det var vanskelig for kvinnene å gjenkjenne dette som rekruttering. I stedet så de det ofte som et uttrykk for at venninnene savnet dem. Likevel problematiserte vi i fellesskap hva det kunne tenkes at kvinner får ut av å rekruttere andre inn i prostitusjonen, og flere hadde også selv gjort det, både for å få fordeler og fordi de følte at de måtte. Det er ikke så mange som har studert dette i en norsk kontekst, derfor blir vårt forsøk på å ”treffe” fenomenet et ledd i et forsøk på å identifisere fruktbare framgangsmåter. Disse kan endre seg etter hvert som vi utvikler mer kunnskap om menneskehandel for prostitusjonsformål i Norge. Anette Brunovskis og Guri Tyldum (2004:17) tok utgangspunkt i definisjonen i Palermo-protokollen i sin undersøkelse om utenlandsk prostitusjon, men skriver senere (Tyldum, Tveit og

² Vi har bare intervjuet voksne kvinner. Vi har også møtt på menn fra Øst-Europa som selger sex til menn i Norge, men det ligger utenfor dette prosjektet å også skape kunnskap om deres situasjon og vei til Norge. Vi har også valgt å utelukke barn. Vi har heller ikke støtt på noen under 18, men noen av dem vi har intervjuet debuterte i prostitusjon i hjemlandet eller var ofre for menneskehandel før det fylte 18.

Brunovskis 2005) at definisjoner i protokollen inneholder mange vage begreper det kan være vanskelig å ta utgangspunkt i i forskning:

Proper operationalisation is therefore necessary to enable unambiguous identification of cases that entail trafficking, and cases that do not. This may imply that, in some cases, the Palermo Protocol is not the definition best suited for effective operationalisation and identification. We should therefore be open to the possibility that, for research purposes, we might need to develop and use alternative definitions to the Palermo Protocol (2005:19).

Alternativet må ikke være en definisjon som i realiteten bunter all prostitusjon som involverer utenlandske kvinner sammen. Vi må kunne skille mellom ulike rekrutteringsmåter og vilkår. Marianne Sætre skriver i en rapport for Oslo politidistrikt at hun oversetter ”trafficking in women” med ”grenseoverskridende kjønnshandel” (2000:3). Sætre viser videre til ulike handlinger og intensjoner som gjør noe til kjønnshandel, men bruken av dette begrepet er forvirrende. Kjønnshandel er et begrep som ble lansert på svensk for å erstatte begrepet prostitusjon, for å inkludere alle partene, også kunder og profitører og for å inkludere andre former for sex-salg, slik som pornografi og striptease (SOU 1995:15). I Norge er ikke begrepet kjønnshandel særlig utbredt, men som oftest brukes det i stedet for ”prostitusjon”.³ Derfor er det lett å lese Sætres definisjon dit hen at hun med trafficking, altså menneskehandel, forstår all prostitusjon som krysser grenser.

Flere har pekt på at vi fortsatt har et svakt og variabelt kunnskapsgrunnlag rundt menneskehandel (Kelly 2002, Skilbrei 2003, Tyldum, Tveit og Brunovskis 2005). I denne rapporten forsøker vi å komme videre på hva menneskehandel er for ofrene ved å intervjuer kvinner som har ulike erfaringer med prostitusjonsrelatert migrasjon og menneskehandel for prostitusjonsformål. Primært er målet med å skape kunnskap om organisering, erfaringer og opplevelser og å legge til rette for utviklingen av konkrete tiltak for å avhjelpe situasjonen; både med tanke på kontroll- og hjelpetiltak i Norge. Sekundært er målet å skape kontekstualisert kunnskap om grensekryssende prostitusjon. Markedet endrer seg raskt: nye aktører kommer inn, relasjonene forandrer seg. Derfor er det viktig å skape kunnskap som har overføringsverdi og som ikke bare forholder seg til én gruppe og få individers behov. Veien inn kan foregå på mange måter, men utgangspunktet for prosjektet var at kvinner som reiser fra et land til et annet og som av ulike årsaker ender i prostitusjonen, er en sårbar gruppe enten denne situasjonen skyldes bedrag, tvang eller egne beslutninger.

³ For eksempel i Regjeringens handlingsplan mot menneskehandel (2005-2008) og Oslo kommunes Handlingsplan mot vold, overgrep og prostitusjon 2000-2003.

Vi bestemte oss for å studere dette gjennom livshistorieintervjuer med russisktalende kvinner som kunne ha erfaring med å jobbe organisert under vilkår de ikke selv udelt hadde makt over. Vi endte opp med å intervjuer kvinner som er eller har vært ofre for menneskehandel, eller som har vært i risiko for å bli utsatt for menneskehandel fordi de har vært avhengig av andre i migrasjonsprosessen. Informantene ble valgt ut fra en ide om at det var viktig å identifisere variasjoner innad i gruppen. Det betyr blant annet at vi valgte kvinner som har varierende grad av følelsesmessig nærhet til det som har skjedd. Vi visste en del om informantene før utvelgelsen fordi Polyakova de siste årene har arbeidet som kulturformidler blant de østeuropeiske kvinnene på Pro-Sentret, som er Oslos kommunale prostitusjonstiltak og et nasjonalt kompetansesenter for prostitusjon.⁴ Vi velger å bare bruke informasjon som kom fram under intervjuene, selv der denne kunnskapen hadde blitt forbedret om vi trakk inn det kvinnene hadde fortalt Polyakova som kulturformidler⁵. Flere av informantene er skaffet gjennom ”snøballmetoden”, dvs. at kvinner vi intervjuet hjalp oss å skaffe nye informanter. Vi har brukt mye tid på å finne gode måter å rekruttere på. Informantene ble rekruttert gjennom personlig henvendelse fra oss. Vi hadde skrevet et informasjonsbrev på engelsk som inneholdt informasjon om prosjektet og om informantenes rettigheter (se Appendiks 2). Denne informasjonen ble gjentatt på russisk før intervjuet begynte.

Vi intervjuet 15 kvinner. Noen av dem ble intervjuet flere ganger og alle hadde vi kontakt med over en lengre tidsperiode. Intervjuene var langvarige, det lengste enkeltintervjuet varte i 6 ½ time, det korteste 2 timer. Intervjuene ble ofte utført hjemme hos kvinnene, mens noen ble utført på kafeer og restauranter. Intervjuene ble utført på russisk, engelsk eller en blanding. Noen av intervjuene på russisk utførte Polyakova alene. Under andre intervjuer tolket Polyakova for Skilbrei. Til en viss grad handlet intervjuene om det

⁴ Det at Polyakova allerede hadde etablert kontakt med kvinnene og gruppen gjennom sitt arbeid som kulturformidler var en ressurs både i rekrutteringen og gjennomføringen av undersøkelsen. Vi er likevel ikke naive i forhold til hvordan det kan ha lagt føringer på kvinnenes fortellinger og i hvorvidt de følte seg fri til å avslå en forespørsel om å la seg intervjuer. Vi forsøkte å forebygge problemer med dette ved at Skilbrei informerte om igjen om informantenes rettigheter forut for intervjuet og at Skilbrei ledet intervjuene der hun var til stede. I disse intervjuene fungerte Polyakova kun som tolk, og dette viste seg å være en fordel i en del sammenhenger der hun stilte friere enn som kulturformidler i å stille vanskelige og personlige spørsmål. For drøfting av det å kombinere rollene som kulturformidler og forsker, se Polyakova (2006).

⁵ Skilbrei var prosjektleder og Polyakova lønnet assistent på prosjektet. I tillegg skriver Polyakova en masteroppgave i sosiologi ut fra det samme materialet med Skilbrei som veileder. At Skilbrei og Polyakova har disse ulike rollene i forhold til hverandre og feltet har blitt drøftet underveis. En viktig side av dette er forholdet mellom denne rapporten, Skilbreis publikasjoner fra prosjektet og Polyakovas masteroppgave. Punkt 33 i de forskningsetiske retningslinjene omhandler forholdet mellom student og veileder. Et viktig ideal i de framgangsmåtene som foreslås er at materialet studenten har samlet inn til sin oppgave først burde brukes av veileder etter eksamen. Dette var planen i vårt prosjekt, men det lot seg dessverre ikke gjøre. Vi er enige i at dette er den beste framgangsmåten, og det at det ikke har vært mulig har forvansket arbeidet med rapporten i og med at den ikke kan omhandle de temaene Polyakova fokuserer spesielt på i sin oppgave.

kvinnene selv mente var viktig for å forstå deres situasjon, derfor snakket vi om mye annet enn prostitusjonen og hvordan den foregikk. Vi hadde også som utgangspunkt at vi ville vite noe om livet utenom prostitusjonen, for å forstå hvordan de erfarte den og hvordan de hadde havnet i de situasjonene de hadde. Vi hadde utarbeidet en intervjuguide (se Appendiks 1) som anga temaer vi ville innom i alle intervjuene og forslag til spørsmål.

Kvinnene kommer fra grupper som er små og miljøer som kan være gjennomsluktige. Flere av kvinnene er integrerte i nettverk av landsmenn her i Norge, og flere har håp om å skaffe seg lønnsarbeid her. For å beskytte kvinnenes identitet utelater vi mange detaljer fra livene deres. Blant annet henviser vi så lite som mulig til hvor konkrete kvinner er fra. Flesteparten av kvinnene er fra Russland og Estland, men de er også fra Latvia, Litauen og Moldova. Utvalget av land henger sammen med hvilke grupper som er representert i prostitusjon på gata og inne i Oslo.⁶ Sammensetningen av land handler også om at vi har forsøkt å identifisere interessante forskjeller mellom ulike måter å organisere prostitusjonsrelatert migrasjon og menneskehandel for prostitusjonsformål på.

Hva slags kunnskap får man gjennom kvalitative forskningsintervjuer? Gjennom intervjuer med 15 enkeltindivider forsøker vi å si noe om måter prostitusjon og det å være offer for menneskehandel kan oppleves på. Det finnes erfaringer som ikke er representert blant disse 15 og vi hevder ikke på noen måter å si noe om hvordan dette oppleves for alle. Men vi mener at beskrivelser og tolkninger av deres situasjon kan gi oss innblikk i situasjoner som gjelder flere enn de 15. Basert på kunnskap fra egen forskning, på egne erfaringer med sosialt arbeid og på andres kunnskapsbidrag på feltet, hevder vi at historiene vi har hørt og betydningen vi har gitt dem, er relevant for flere og sier oss noe substansielt om både prostitusjon, migrasjon og menneskehandel.

I tillegg til at vi intervjuet kvinner observerte vi sammen og sammen med andre på prostitusjonsstrøket i Oslo hvor vi i tillegg til å gå rundt for å få en oversikt over omfanget og sammensetning av kvinner gjennomførte uformelle samtaler med kvinner om temaene i undersøkelsen.⁷ Vi har snakket med omtrent 20 kvinner om temaer som organisering, arbeidsbetingelser og kundene på denne måten. Denne informasjonen har vi kunnet trekke veksler på i intervjusituasjonene og i analysen av intervjumaterialet. Det var også viktig å observere kontakten med kundene for å kunne vurdere forskjeller og likheter med andre

⁶ Noen av kvinnene har jobbet andre steder i Norge enn Oslo, slik som Bergen, Stavanger og Trondheim, og noen hadde jobbet "mobil", altså at de reiste rundt i landet etter å ha gjort avtaler med menn de hadde fått kontakt med gjennom annonser.

⁷ Som kulturformidler på Pro-Sentret har Polyakova selvsagt snakket med langt flere kvinner om disse tingene, og dette har klart vært en styrke for prosjektet, selv om vi ikke eksplisitt trekker inn den kunnskapen i rapporten.

kvinnens prostitusjon. Gjennom at mange av intervjuene ble foretatt hjemme hos kvinnene, fikk vi også innblikk i hverdagen i leilighetsprostitusjon. Flere av kvinnene solgte sex fra leilighetene de bor i, og vi kunne da diskutere bruken av lokalene med kvinnene med tanke på sikkerhet. For eksempel kunne kvinnene vise oss hvordan de pleide å gå fram når en kunde kom. Vi fikk også se hva slags investeringer kvinnene hadde gjort i klær og utstyr og få et inntrykk av kvinnenes betingelser i Norge og innholdet i hverdagen.

Forskningsetikk er ikke et enkelt område. Når man har som oppgave å studere mennesker som er sårbare på ulike måter er det mange vanskelige avveininger man må ta. Det kan også være vanskelig å på forhånd forutsi hva de største etiske utfordringene vil være, fordi man nettopp gjennom å bli kjent med informantens verden og verdier får innsikt i hvilke områder man må trå varsomt på og på hvilke områdene informantene er utsatte (Jacobsen, Jørgensen og Svendsen-Tune 2002). WHO har laget en rådgiver for forskere, journalister og andre som skal intervju ofre for menneskehandel: "WHO Ethical and safety guidelines for interviewing trafficked women". Denne er også oversatt til norsk og redigert av Maya Brenna Nielsen for Krisesentersekretariatet: "Veileder: Etikk og sikkerhet i samtale med kvinner utsatt for menneskehandel". Retningslinjene i veilederen er langt på vei de samme som gjelder i gjennomføringen av samfunnsvitenskapelig forskning generelt slik de er fastslått av Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora og i metodelitteratur i fag som sosiologi.

Det det kanskje er mest vanskelig å vurdere når man skal studere menneskehandel er graden av risiko for kvinnene og forskerne. Vi var opptatt av å ikke utsette kvinnene og oss for risiko, og en grunn til at det i det hele tatt var mulig å gjøre en vurdering av dette, skyldes at Polyakova har arbeidet med den samme gruppen av kvinner som kulturformidler på Pro-Sentret. Hun hadde derfor mye kunnskap om de aktuelle kvinnenes livssituasjon eller kvinner det var nærliggende å tro at de hadde mange fellestrekk med. De av kvinnene som hadde befunnet seg i ekstreme former for menneskehandel hadde disse erfaringene på avstand, og det er klart at det ikke hadde vært mulig å få dem i tale da situasjonen deres var på sitt verste. Vi har derfor ikke intervjuet kvinner kan være i ekstreme utnyttingsrelasjoner nå, og ikke har vi forsøkt å skaffe slike informanter heller. Ut fra beskrivelsene noen av kvinnene kom med om den graden av kontroll og represalier de ble utsatt for, vil vi si det var en riktig beslutning. Om vi så hadde fått kvinner i en slik situasjon i tale, hadde det vært begrenset hva slags informasjon hun hadde gitt oss. Både ut fra frykt og forståelige beskyttelsesmekanismer er det noen ting som best lar seg snakke om og forstå i ettertid. Noen av kvinnene jobber organisert i Norge nå under slike vilkår at vi ville regne det som menneskehandel. Vi har vært forsiktige

med å beskrive deres situasjoner direkte, i og med at det kan sette dem i fare. Resultater fra forskningsprosjekter om prostitusjon og menneskehandel for prostitusjonsformål ender ofte i avisen, og anonymisering er derfor særlig viktig i disse tilfellene.

I retningslinjene fra Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora slås det utvetydig fast at når forskere kommer i situasjoner der deres taushet kan sette liv og helse i fare skal de la seg lede av sitt ansvar som samfunnsmedlemmer. Det er for eksempel straffbart å ikke informere politiet om fremtidige alvorlige lovbrudd (Strl. § 139). Forskere kan i mange sammenhenger være vitne til ulovlige eller problematiske handlinger. Dette er et vanskelig spørsmål hvor grensen for det forsvarlige skal gå. I henhold til Strl. § 203 er det ulovlig å kjøpe sex av barn under 18 år. Både på grunn av dette og fordi vi mener at slik prostitusjon er særlig alvorlig, er dette situasjoner der vi ikke kan forventes å holde taushetsplikten, derfor oppsøkte vi ikke slik prostitusjon direkte. Vi har selvfølgelig også kunnskap om andre lovbrudd, slik som brudd på utlendingslovgivning, hallikparagrafen og menneskehandelsparagrafen. Det er en vanskelig diskusjon innad i akademia om forholdet mellom behovet for forskningsbasert kunnskap og plikt til å melde om straffbare og farlige forhold (se for eksempel Alver og Øyen 1997 og Fangen 1998). For å få tilgang til grupper som befinner seg i marginene av samfunnet må de man studerer ha tillit til at det de sier blir hos deg. Likevel er man, som sagt, forpliktet som medmenneske og borger. I vår undersøkelse betydde det at vi hadde gått til politiet med saken hvis vi mente at kvinnenes liv og helse var direkte truet.

En viktig diskusjon innenfor samfunnsvitenskapelig forskning er forholdet mellom informantenes forståelse av sin egen situasjon og årsakssammenhenger og forskeres tolkning av intervjuene. Forskere er ikke journalister som kun skal gjenfortelle hva mennesker sier og tror. Vår jobb er å sette dette inn i en annen sammenheng enn mennesker vanligvis gjør med sine egne erfaringer. Vi knytter det vi hører til annen empirisk forskning og teoretiske diskusjoner på feltet og tilgrensende felt. Dette betyr at det kan bli et manglende samsvar mellom det informantene mener de har sagt og det de mener har skjedd og det forskeren konkluderer med. I henhold til retningslinjene fra Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora skal forskere ivareta informantenes integritet. Dette slås fast i punkt 6 hvor det henvises til at forskere må vise aktsomhet: "Når selvrespekt eller andre viktige verdier for individet står på spill". Å bli trodd i sin framstilling av hva som har skjedd, er viktig for en følelse av integritet. Dette kan være vanskeligere enn det høres ut som når man intervjuer mennesker som befinner seg i marginaliserte og stigmatiserte posisjoner. Gjennom måter å fortelle om livet på, skaper man livet, og det er klart at det beskytter

mennesker som har vært utsatt for overgrep. Samtidig skal man være forsiktig med å anta at noen lurer seg selv og andre når de forteller uventede historier eller har et annet fokus enn en selv ville ha hatt. I punkt nr. 18 i de forskningsetiske retningslinjene slås det fast at:

”Forskeren må vise respekt for verdier og holdninger hos dem som utforskes, ikke minst når disse avviker fra det som er mest vanlig i storsamfunnet. Forskeren bør ikke tillegge aktører irrasjonelle eller lite aktverdige motiver uten at det kan gis overbevisende argumenter for det”.

Når man studerer utsatte individer er det viktig å kunne møte de behovene som kan oppstå i forbindelse med en samtale om vanskelige ting. Dette er et viktig poeng i Veilederen fra WHO som ikke vies nok oppmerksomhet i de forskningsetiske retningslinjene. Det er ikke gitt at alle behov kan møtes av oss som forskere og medmennesker, og det er viktig å ha satt seg inn i kunnskap kvinnene kan ha behov for og å ha med seg kontaktinformasjon til instanser som kan stille opp i ettertid. Mange av kvinnene hadde bodd lenge i Norge og hadde mye kunnskap om Norge og sine rettigheter her, så vi opplevde ikke dette som en spesiell utfordring i prosjektet, men det er likevel viktig å ha kvinnenes behov i mente i planleggingen av en undersøkelse om så vanskelige temaer som prostitusjon og menneskehandel.

Selv om menneskehandel her i Norge omtrent er synonymt med menneskehandel for prostitusjonsformål, vil vi minne om at menneskehandel også dreier seg om å utnytte noen til andre seksuelle formål, tvangsarbeid, krigstjeneste i fremmed land og fjerning av vedkommendes organer. Denne rapporten dreier seg kun om kvinner fra Øst-Europa som befinner seg i prostitusjon i Norge. Noen av dem har jobbet i andre deler av sexbransjen, andre har vært utsatt for utilfredsstillende arbeidsforhold i vesten gjennom for eksempel arbeid som au-pair. Noen av kvinnene bruker begrepet ”trafficking” om det som har skjedd dem, mens andre omtaler det som hallikvirksomhet.

I arbeidet med en undersøkelse som denne dukker det alltid opp flere temaer enn det er fruktbart å behandle under ett. I rapporten forsøker vi å gi en samlet framstilling av relevant kunnskap om østeuropeiske kvinner, men vi går ikke i dybden på alle temaene.⁸ Blant annet kommer vi ikke til å gå inn i detaljene rundt situasjonen i hjemlandet. Vi mener absolutt at vi trenger en bedre forståelse av hvordan ønsket om å migrere, risikovilligheten, vurderingen av

⁸ Noen av temaene har vi gått videre på i andre sammenhenger, og andre kommer vi til å utdype i senere publikasjoner. Skilbrei har skrevet en artikkel om rettsbehandlingen av temaet menneskehandel så langt (2006a) og en artikkel hvor hun drøfter offerbegrepet i lys av informantenes beretninger om egen medvirkning i og eget ansvar for veien inn i prostitusjon (2006b). Polyakova går videre på spørsmål om rekrutteringen og forholdet mellom kvinnene og halliker og prostitusjon og migrasjon i sin masteroppgave i sosiologi som hun vil levere i løpet av 2006.

alternativene blir skapt i ulike nasjonale kontekster, men det ligger altså utenfor denne rapportens fokus. Vi går heller ikke i detalj i beskrivelsen av prostitusjonen og forholdet til kundene. Det er mye å si om det, vi har mye stoff om det og vi mener ikke på noen måte at det ikke er viktig, men her er det beskrivelsen av reisen ut og situasjonen i Norge og menneskehandel for prostitusjonsformål som står i fokus.

Kapittel 3 Det rettslige rammeverket

En målsetting i denne rapporten er å synliggjøre hvordan menneskehandel for prostitusjonsformål oppleves av kvinner som er eller har vært utsatt for det eller som har stått i fare for å bli utsatt for det fordi de hadde vært avhengige av andre i migrasjonsprosessen. Mange ulike måter å forstå menneskehandel for prostitusjonsformål og prostitusjon på avtegner seg i historiene til kvinnene, og sikkert også i hvordan de opplever det som har skjedd. Det er derfor vanskelig å diskutere deres erfaringer og perspektiver uten kunnskap om rammene de er skapt innenfor. I og med at definisjonsdiskusjonene er særlig viktige i rettsapparatet, vil vi i dette kapittelet kort presentere håndteringen av menneskehandel for prostitusjonsformål så langt og de formelle rettighetene kvinnene har i Norge og på veien hit.

Diskusjonene rundt hva menneskehandel er har vært mange og lange (Kelly 2002). Det nærmeste vi kommer en felles definisjon av menneskehandel i dag er definisjonen i Palermo-protokollen⁹. Artikkel 3 lyder:

I denne protokoll menes med:

- a) «handel med mennesker»: rekruttering, transport, overføring, husing eller mottak av personer, ved hjelp av trusler om bruk av vold eller bruk av vold eller andre former for tvang, av bortføring, av bedrageri, av forledelse, av misbruk av myndighet eller av sårbar stilling eller av å gi eller å motta betaling eller fordeler for å oppnå samtykke fra en person som har kontroll over en annen person, med sikte på utnytting. Utnytting skal som et minimum omfatte utnytting av andres prostitusjon eller andre former for seksuell utnytting, tvangsarbeid eller tvangstjenester, slaveri eller slaveriliknende praksis, trelldom eller fjerning av organer,
- b) samtykke fra et offer for handel med mennesker til den tilsiktede utnyttingen nevnt i bokstav a) i denne artikkel skal være uten betydning der noen av midlene nevnt i bokstav a) er brukt,
- c) rekruttering, transport, overføring, husing eller mottak av et barn med sikte på utnytting skal anses som «handel med mennesker» selv om ingen av midlene nevnt i bokstav a) i denne artikkel er brukt,
- d) «barn»: person under atten år.

Denne definisjonen kom på plass etter lange forhandlinger hvor ulike lobbygrupperinger sto mot hverandre. Norge underskrev Palermo-protokollen i 2000 og har derfor sluttet seg til fenomen- og problemdefinisjonen der og forslagene til forebyggings-, kontroll- og

⁹ Palermo-protokollen er en tilleggsprotokoll til FNs konvensjon om grenseoverskridende organisert kriminalitet som Norge underskrev i 2000. Den fulle tittelen på protokollen er "Protokoll for å forebygge, bekjempe og straffe handel med mennesker, særlig kvinner og barn". Protokollens 20 artikler presiserer ansvaret til underskrivende land.

hjelpetiltak. Gjennom å slutte oss til denne protokollen forpliktet vi oss til å gjøre nødvendige endringer i vårt eget lovverk for å bekjempe internasjonal handel med kvinner og barn. Som et svar på denne utfordringen fikk vi i 2003 en egen menneskehandelsparagraf, Straffelovens § 224. Den ser slik ut

§ 224. Den som ved vold, trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig atferd utnytter en person til

- a) prostitusjon eller andre seksuelle formål,
 - b) tvangsarbeid,
 - c) krigstjeneste i fremmed land eller
 - d) fjerning av vedkommendes organer,
- eller som forleder en person til å la seg bruke til slike formål, straffes for menneskehandel med fengsel inntil 5 år.

På samme måte straffes den som

- a) legger forholdene til rette for slik utnyttelse eller forledelse som nevnt i første ledd ved å anskaffe, transportere eller motta personen,
- b) på annen måte medvirker til utnyttelsen eller forledelsen, eller
- c) gir betaling eller annen fordel for å få samtykke til utnyttelsen fra en person som har myndighet over den fornærmede, eller som mottar slik betaling eller annen fordel.

Den som begår en handling som nevnt i første eller annet ledd mot en person som er under 18 år, straffes uavhengig av om vold, trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig atferd er anvendt.

Grov menneskehandel straffes med fengsel inntil 10 år. Ved avgjørelsen av om overtredelsen er grov, skal det særlig legges vekt på om den som ble utsatt for handlingen, var under 18 år, om det ble brukt grov vold eller tvang eller om handlingen ga betydelig utbytte.

Som vi ser så rammer den mange former for deltaking i organiseringen. FN-protokollens fjerde artikkel sier spesifikt at protokollen skal ramme grenseoverskridende handlinger og handlinger som er et ledd i organisert kriminalitet. I Norge har vi likevel valgt å åpne for at også nasjonal prostitusjon som ikke er tilknyttet organisert kriminalitet kan rammes av § 224 (Ot.prp. nr. 62 (2002-2003)).

Et viktig prinsipp i Palermo-protokollen er at offerets eget samtykke er irrelevant; det er utnyttingen av noens situasjon som skal stå i fokus, ikke hvorvidt kvinnene i noen grad har gått inn i relasjonen med åpne øyne, vel klar over at det innebærer en risiko for utnyttning. At samtykke er irrelevant nevnes ikke spesifikt i den norske menneskehandelsparagrafen, men det framheves i forarbeidene og har blitt trukket inn i rettspraksis så langt.

Definisjonen i Palermo-protokollen er lang og begrepene og handlingene mange, og det kan bety ulikheter mellom stater i forebygging og håndteringen av menneskehandel. Selv om mange staters straffebud mot menneskehandel legger seg ganske tett opp til formuleringene i Palermo-protokollen, gir dette likevel ganske ulike utfall.

Tilpasningen til Palermo-protokollen har ført til en viktig utvikling i den rettslige håndteringen av prostitusjon i Norge. Det viktigste straffebudet vi har hatt i møte med fenomenet prostitusjon i Norge har i over 100 år vært Straffelovens § 202; hallikparagrafen. Hallikparagrafen ble sterkt redusert i innføringen av menneskehandelsparagrafen. For at ikke paragrafene skulle overlappe hverandre skal menneskehandelsparagrafen ramme involveringen i andres prostitusjon som innebærer utnytting, mens hallikparagrafen skal ramme organisering uten et utnyttingsmoment. Hallikparagrafen lyder nå:

§ 202. Den som

- a) fremmer andres prostitusjon eller
 - b) leier ut lokaler og forstår at lokalene skal brukes til prostitusjon eller utvider grov uaktsomhet i så måte,
- straffes med bøter eller fengsel inntil 5 år.

Den som i offentlig kunngjøring utvetydig tilbyr, formidler eller etterspør prostitusjon, straffes med bøter eller med fengsel inntil 6 måneder.

Med prostitusjon menes i denne bestemmelsen at en person har seksuell omgang eller handling med en annen mot vederlag.

Hvis vi ser på det første leddets to deler ser vi at bokstav a) rammer det som ofte kalles "tradisjonell hallikvirksomhet". Bokstav b) er et punkt som kom inn i forbindelse med framveksten av massasjeinstitutter for å ramme dem som leier ut til slik virksomhet. Paragrafens 2. ledd skal ramme de som formidler prostitusjonsannonser, for eksempel blader og aviser. Før endringen i forbindelse med tilpasningen til menneskehandelsparagrafen så hallikparagrafen slik ut:

§ 202. Den som

- a) forleder noen til å drive med prostitusjon eller til å fortsette med det,
 - b) fremmer eller utnytter andres prostitusjon, eller
 - c) leier ut lokaler og forstår at lokalene skal brukes til prostitusjon eller utviser grov uaktsomhet i så måte
- straffes med bøter eller fengsel inntil 5 år.

Den som i offentlig kunngjøring utvetydig tilbyr, formidler eller etterspør prostitusjon, straffes med bøter eller med fengsel inntil 6 måneder.

Med prostitusjon menes i denne bestemmelsen at en person har seksuell omgang eller handling med en annen mot vederlag.

I den gamle hallikparagrafen er bokstav a) er et helt annet enn i den nye: den lyder ”forleder noen til å drive med prostitusjon eller til å fortsette med det”, bokstav b) handler om det å fremme noens prostitusjon, akkurat som i den nye, men i tillegg finnes ordet ”utnytter” der.

En viktig ramme for kunnskap om innholdet i og erfaringer med menneskehandel i Norge er derfor rettens behov for å skille hallikvirksomhet fra menneskehandel fordi det er en rettslige utfordring å trekke grensen mot tilfeller hvor kvinner går inn i organisert prostitusjon uten at det innebærer noen utnytting av hennes sårbarhet. Spørsmålet blir hvor ressursrik hun må være som enkeltindivid og gruppelem før hun ses på som en som migrerer ved hjelp av en hallik og ikke en bakmann. Hvor grensen skal gå er ikke et lett spørsmål, og mange vil huske kontroversene rundt den første dommen i ”Trondheims-saken” hvor to menn ble frikjent i Trondheim tingrett for menneskehandel og dømt etter hallikparagrafen i stedet. I den saken bestemte tingretten at skillet mellom menneskehandel og prostitusjon måtte settes ett sted, mens lagmannsretten og Høyesterett mente at skillet gikk et annet sted, og at handlingene de to mennene hadde begått må regnes som menneskehandel (for en beskrivelse av disse rettssakene og implikasjonene av dem, se Skilbrei 2006a).

Et annet viktig rammeverk for kvinnenes situasjon nå og tidligere er reglene rundt migrasjonen i seg selv. Utlendingslovgivningen er en viktig del av måten vi møter ofre for menneskehandel på. I flere land har man brukt lovregulering av migrasjon som et tiltak i forhold til menneskehandel, og i noen land har man med frykt for at kvinnene skal bli ofre for menneskehandel som argument, skapt enda høyere barrierer for kvinners migrasjon. I Nigeria ble det for eksempel i 2000 straffbart å hjelpe en prostituert til å migrere og det ble straffbart for nigerianske kvinner å selge sex i utlandet (Okojie m.fl. 2003). Ved å stenge av for mulighetene til å migrere, håper man å beskytte mulige ofre. Problemet er at ved å gjøre det vanskeligere å migrere, øker man behovet for organisering av en tredjepart og avhengighet til denne personen eller de personene blir stor om kvinnene oppholder seg ulovlig i et land (Månsson 1991, Ekberg 2002). Noen har fremmet forslag om strengere grensekontroll for å forebygge både plagsom prostitusjon og menneskehandel for prostitusjonsformål også i Norge. Oslo politidistrikt fremmet i 2005 et forslag til Politidirektoratet om å bedre de rettslige mulighetene vi har til å bortvise mennesker vi mistenker kommer for å selge sex ved grensen. Den forrige regjeringen avviste forslaget med henvisning til at det ville gjøre det vanskeligere å straffeforfølge bakmenn. Saken er likevel ikke over med det. Forslaget ble fremmet igjen, og Politidirektoratets uttaler i en høringsuttalelse at slik de ser det finnes det allerede rettslige muligheter til å bortvise prostituerte (Høringsuttalelse datert 1. juli 2005).

Det ligger utenfor denne undersøkelsen å studere alle detaljer ved hvordan det norske lovverket påvirker innholdet i og former for menneskehandel, men det er særlig én viktig forskjell mellom oppholdsmuligheter for borgere fra ulike land som påvirker dette feltet og det er det faktum at en del av de østeuropeiske kvinnene som befinner seg i prostitusjon i Norge er fra de nye EU-medlemsstatene, mens andre er fra land utenfor EU og har andre rettigheter i Norge. Vi vil beskrive hva informantene mener er konsekvenser av denne forskjellen senere. De nye medlemsstatene er Kypros, Tsjekkia, Estland, Ungarn, Latvia, Litauen, Malta, Polen, Slovakia og Slovenia. Det har vært mye bekymring for hva dette vil bety for prostitusjonsrelatert migrasjon og ulike former for menneskehandel. Vi har i skrivende stund kvinner og menn i Norge fra nesten alle de nye medlemsstatene. Schengen-avtalen gir bevegelsesfrihet innad i området, og regulerer kontrollen ved yttergrensen. Med EU-utvidelsen østover 1. mai 2004 og Schengen-utvidelsen innen mars 2007 vil EUs yttergrense ha forandret seg dramatisk.

Kapittel 4 Rekruttering inn i prostitusjon og menneskehandel

Det har blitt skrevet mye om hva som skaper et marked for menneskehandel for prostitusjonsformål. At det er en etterspørsel etter prostitusjon i mottakerland og at denne etterspørselen gjør det fristende for grupper og enkeltindivider å utnytte situasjonen er selvfølgelig en nødvendig forutsetning: Uten kunder; ingen prostitusjon, verken nasjonal eller grensekryssende. Det er også viktige økonomiske, sosiale og kulturelle grunner i både landene kvinnene kommer fra og landene de reiser til: Uten fattigdom, sosial og økonomisk uro og kulturelle normer om kjønn og seksualitet som framstiller menn og kvinner som ulike på viktige områder, vil få kvinner ha nok grunner til å reise fra livet og menneskene hjemme, og å ta risikoen det innebærer. Det er likevel verken etterspørselssiden eller analyser av postsovjetiske samfunn som står i fokus i denne rapporten. Vi fokuserer på den situasjonen kvinnene har vært i og de grunnene de selv oppgir for at de reiste ut, og for noen, at de ble ofre for menneskehandel. Dette skyldes det reelle behovet vi har i Norge for å forstå hvordan menneskehandel for prostitusjonsformål ser ut for ofrene, og er ikke et forsøk på å skyldes på ofrene. Hva er det som gjør at kvinner blir fristet til å dra til utlandet i slik grad at de utsetter seg for til dels stor risiko for å få det til?

De ulike kunnskapsbidragene på dette feltet spriker i hvor stor grad de hevder at dette skyldes at kvinnene har vært utsatt for direkte tvang. Men Brunovskis og Tyldum oppsummerer (2004:12): "It is very rare that women who become victims of trafficking are taken out of their countries against their will. The vast majority choose to migrate and some are aware they will be working as prostitutes. This decision is often born of a wish to improve their life situations". Brunovskis og Tyldum beskriver videre at motivene kan være ulike, og at fattigdom alene ikke forklarer menneskehandel. Det finnes også andre grunner enn akutt økonomisk nød for at kvinner utsetter seg for fare og reiser fra hjemlandet sitt. Enkelte faktorer går igjen i forskning på menneskehandel som årsaker til at menneskehandel skjer. Disse fokuserer både på situasjonen i kvinnenes hjemland, situasjonen til gruppen kvinnene tilhører i hjemlandet, og individuelle forutsetninger (for eksempel Wijers og Lap-Chew 1997 og Vocks og Nijboer 2000). I Pro-Sentrets rapport om den utenlandske prostitusjonen viser de til at søreuropeiske kvinner som oftest har visst hva de skulle holde på med i Norge, men at de ikke har vært klar over hvilke betingelse de skulle arbeide under (Norli 2006).

Menneskehandel for prostitusjonsformål skyldes altså at det er et marked for prostitusjonen i mottakerland og at situasjon i avsenderlandene er slik at kvinnene ønsker bort og er villige til å selge sex eller villige til å risikere å måtte det for å få det til. I tillegg må det

være en infrastruktur på plass. Bakmenn og halliker organiserer i noen tilfeller både prostitusjonsdebut, reisen og møtet mellom kvinnene og kundene. I det følgende skal vi beskrive hva kvinnene fortalte og hva de la vekt på når de fortalte om hvorfor de reiste ut, debuterte i prostitusjonen eller satte seg i risiko.

Kvinnenes historier om livet hjemme var ikke alltid vakre. De fortalte ofte om dårlige alternativer, eller vilkår de ikke hadde vært villige til å akseptere. Flere hadde opplevd seksuell trakassering på arbeidsplassen, og konflikter rundt dette betydde for noen at de sluttet i jobben, mens andre mistet jobben.

Alle kvinnene forteller med stor innlevelse om behovet og lengselen de hadde hatt for mer penger og frihet før de reiste ut. Å tjene penger betyr selvstendighet fra foreldre. Livet hjemme ble trist og kjedelig uten muligheter til å forbedre sin situasjon. I tillegg til at de deler dette med flere i hjemlandene sine, hadde også flere opplevd tap og ressursfattigdom i oppveksten som er noe mer enn det som er vanlig der de kommer fra. Flere av kvinnene har forsørgeransvar de tar svært alvorlig og/eller gjeld hjemme.

Flere av kvinnene kommer fra land med høy emigrasjon, de er ikke alene om å ønske seg bort. Julia O'Connell Davidson skriver (2005:69): "But to recognize, as I think we should, that people can be compelled to migrate by a complex mix of political, social, economic and environmental factors immediately blurs the line between voluntary and forced migration". Dette gjelder selvfølgelig alle som reiser fra vanskelige situasjoner, enten de er menn eller kvinner og uavhengig av hva de reiser til. Men de fleste vil gjøre et skille mellom det å reise ut for prostitusjon og det å reise ut for å jobbe i bygningsbransjen. Ulike grupper har tilgang til ulike muligheter i utlandet. Kvinnene i vår undersøkelse har reist ut for å ordne opp i egen og familiens økonomi og for å få muligheter til å leve en annen type liv enn de mener de kan få i hjemlandet. Kvinner uten formelle kvalifikasjoner har begrensede handlingsmuligheter, både i hjemlandet og utlandet. Flere har kvinnelige familiemedlemmer som også har reist ut; noen har giftet seg med mye eldre menn i Vesten, mens andre jobber som au-pair eller hushjelp i andre land.

Mange av kvinnene hadde også opplevd at prostitusjon ble framstilt som relativ normalt. Dette finner vi også blant norske kvinner i prostitusjonen; terskelen blir lavere av at kvinner får positiv informasjon om prostitusjon (Skilbrei 1998). Kvinnene har familiemedlemmer eller venninner som allerede hadde solgt sex til utlendinger hjemme eller reist ut organisert for å selge sex. Katja debuterte før hun hadde fylt 18, og når hun skal fortelle om bakgrunnen for at hun selv begynte med prostitusjon, forteller hun:

Jeg hadde naboer i Litauen som jobbet i Tyskland. Fikk høre om prostitusjon tidlig. Mange jenter fra min by reiser bort for å prostituere seg. (...) Jeg så at naboen min kom tilbake fra Tyskland med andre naboer og venninner. De var 5-6 år eldre enn meg. De kom hjem med penger. De fortalte meg alt og min reaksjon var at det var helt normal. Jeg hadde en veldig åpen dialog med moren min. Vi snakket om alt og hun leste mye i aviser om salg og utnyttelse av jenter i utlandet og fortalte det til meg, leste for meg. Siden naboer kom trygt hjem var jeg ikke redd til å dra prøve dette selv.

Liz Kelly og Linda Regan (2000) forteller at de vanligste rekrutteringskanalene inn i menneskehandel i Sentral- og Øst-Europa er annonser i media om tilbud om jobber gjennom byråer, og at unge kvinner mottar tilbud fra unge menn, for eksempel på barer, om å tjene mye penger. I vår undersøkelse så vi ikke noe til denne siste rekrutteringsmåten, men mange av informantene hadde kontaktet et byrå etter å ha sett en annonse i avisen. Karina forteller:

Jeg har også solgt sex i Sverige og Finland. Første gang så jeg en annonse i en avis om jobb i utlandet. Jeg viste hallikene mitt et bilde [av meg selv]. Etter en uke dro jeg til Sverige. Da var jeg 18 år.

I tillegg så vi at kvinner som allerede jobbet i prostitusjonen i hjemlandet fikk forslaget av kolleger, kunder eller halliken der om å reise ut, og noen av dem som foreslo dette var også ”behjelpelige” med å skaffe informasjon, leilighet og annet.

Flere av informantene hadde sin prostitusjonsdebut i hjemlandet, ofte i forbindelse med sex-turisme og ofte sammen med en venninne eller etter tips fra en venninne. Karina debuterte som 18-åring:

Jeg har solgt sex hjemme med ei venninne. Vi hadde en annonse på en finsk webside, og finnene kom til hotellet hvor vi var.

I Estland er bordellene rettet inn mot et utenlandsk klientell, særlig finner; det finnes klubber der estiske menn ikke slipper inn. Vera forklarte:

Hele landet lever av turister. Nordmenn drar til Danmark for å kjøpe sigaretter og alkohol, finner reiser til Estland.

I tillegg til at det blir etablert egne bordeller for finske sex-turister i Estland, finnes det egne estiske bordeller i Finland, og kvinnene som jobber der er rekruttert fra bordeller i Estland.¹⁰

Flere har begynt etter å ha svart på en annonse om arbeid. De har ikke vært helt uvitende om hva slags arbeid det har vært snakk om. Vera visste godt at annonsene om arbeid i utlandet betydde prostitusjon:

Vera: Etter hvert dro jeg inn til Tallinn

M-L: Hvor gammel var du da alt dette skjedde?

Vera: 18 years old.

M-L: Når du dro inn til Tallinn, hvordan visste du hvor du kunne jobbe?

Vera: Jeg bare kjøpte en avis så så jeg hvor jeg kunne dra.

M-L: Hvordan visste du at det var prostitusjon?

Vera: I think that's happening all over the world, but you only see it when you look for it.

Vi har ingen mulighet til å vite noe om hvor mange ofre for menneskehandel som har prostitusjonserfaring fra hjemlandet sitt. Flere forskere og andre har uttalt seg om dette basert på noe som i denne sammenhengen er små utvalg (se for eksempel Vocks og Nijboer 2000). Det er en fare for at eventuell prostitusjonserfaring fra hjemlandet gjøres relevant i håndteringen av menneskehandel i mottakerlandene, akkurat som om det er formildende omstendigheter. I lagmannsrettsdommen i "Trondheimssaken" står det i redegjørelsen for kvinnenes sårbarhet: "Det er intet som tyder på at noen av de fornærmede hadde prostituert seg tidligere", uten at det fortelles hvorfor det er relevant. Dette argumentet siteres i Høyesterettsdommen uten at det kommenteres på hvilke måter prostitusjonserfaring er relevant. Hadde det som skjedde dem i Norge vært mindre utnyttende hvis de hadde prostitusjonserfaring fra før? Dette kan lett være et ledd i etableringen av forskjeller mellom verdige og uverdige ofre, og av noen kvinner som mer verdt vår beskyttelse enn andre. Men det er ett område der det er viktig at vi legger vekt på at mange ofre for menneskehandel kan ha erfaring med prostitusjon fra hjemlandet, og det er i forhold til det forebyggende arbeidet. Hvis kvinner som allerede er i prostitusjon er de som er mest sårbare for å bli ofre for menneskehandel, er de lokale prostitusjonsmarkedene et viktig sted å starte når man skal advare kvinner. Mye av det forebyggende arbeidet foregår blant helt unge jenter, mens liten

¹⁰ Det er veletablerte prostitusjonsbånd mellom Estland og Finland. I tillegg til at det er billigere å kjøpe sex fra estiske kvinner enn fra finske, har estiske kvinner en spesiell plass i finske menns forestillinger om det eksotiske og tilgjengelige (Marttila 2005). Norge har ikke det samme "prostitusjonsbåndet" til et enkeltland, selv om norsk sex-turisme går til flere av de samme landene som også utenlandske kvinner i prostitusjonen i Norge kommer fra, slik som Thailand, Russland og Estland.

innsats rettes mot kvinner som allerede har erfaring med prostitusjon (Vocks og Nijboer 2000).

Brunovskis og Tyldum (2004) beskriver at foranledningen til migrasjonen kan være en akutt økonomisk krise, varige økonomiske problemer og et ønske om å få mer ut av livet. Dette stemmer godt med måtene våre informanter snakket om sine beslutninger på. For noen kan det ha vært en akutt krise av ulike slag som er foranledningen til at de ville reise ut. Andre har hatt langvarig økonomiske problemer som har utmattet dem og gjort dem skeptiske til fremtiden i hjemlandet. Også kvinner som har hatt det mest nødvendige i hjemlandet og som ikke opplever at de hadde mindre enn andre de hadde å sammenligne seg med, forteller at de likevel ønsket seg mer ut av livet. Mange av kvinnene hadde hatt høye forventninger til livet i Vest-Europa, både når det gjaldt mulighetene til å tjene mye penger og til livskvaliteten her. Vocks og Nijboer (2000) hevder at de idealiserte forestillingene om det rike livet i vesten vokste fram i sovjettiden, i en periode da østeuropeere ikke hadde noen kunnskap om realitetene i Vest-Europa. De hevder at disse forestillingene fortsatt betyr mye, selv om de selvfølgelig er svakere ettersom østeuropeere gjør seg egne erfaringer fra vesten.

Arbeidstillatelse i Vest-Europa er noe som frister, og noen hadde blitt lovet at det ventet på dem når de kom fram til destinasjonen. Noen hadde hatt skriftlige avtaler da de forlot hjemlandet som inneholdt spesifikasjoner av lønn og typen arbeid. Jobbene kvinner som ble lurt hadde fått forespeilet var bærplukking og annet gårdsarbeid og arbeid i hotell- og restaurantbransjen. Andre kom for å skaffe helt annet arbeid, men opplevde at situasjonen var vanskelig. Maria sa:

Første gang jeg solgte sex for penger var i Tyskland da jeg jobbet som praktikant og passet barn. Jeg reiste ditt for ett år og jobbet i en familie. Damen der sa at jeg passet bedre å være prostituert enn au-pair. Jeg var ikke så flink med barn. (...) Jeg tjente 400 mark i måneden. Jeg lånte en del penger og brukte dem alle og da familien sa at de ikke ville ha meg lenger etter seks måneder, ble jeg trist ettersom jeg ikke hadde penger å ta med meg hjem.

Ulike former for migrasjon involverer ofte bruk av mellomledd, uansett hvilke formål migrasjonen har. Hvis personer forlater landet sitt ut fra økonomisk nød, har det ofte også problemer med å betale billetten, og byråer som tilbyr å betale reise- og migrasjonsomkostningene kan derfor være den eneste muligheten (Brunovskis og Tyldum 2004). Lina tok sjansen på å reise ut:

Ideen om å selge sex fikk jeg via TV-annonse og i avisen. Jeg bestemte meg for å gjøre det med en gang jeg fikk vite hva det innebar. Jeg hadde hørt mye negativt om prostitusjon, til og med om salg og menneskehandel, men likevel ble med på det.

Dette byrået sendte henne til halliker i Sør-Europa som tok alle pengene hennes og holdt henne under konstant oppsyn. Hun klarte å rømme fra den situasjonen, og reiste hjem igjen uten å ha nådd målene sine og med drømmen ved like. Når hun kom seg hjem varte det ikke lenge før tanken om å dra ut igjen meldte seg. Hun kontaktet det samme byrået hun hadde reist ut med første gang, det samme som hadde sendt henne rett til tvang. Denne gangen var det Norge hun skulle til. Det var vanskelig å forstå hvordan hun turte å ta sjansen igjen etter det hun hadde vært gjennom:

M-L: Ble du ikke skremt etter Sør-Europa? Hvorfor kontaktet du det samme kontoret?

Lina: Det var ikke noe annet kontor enn det. Man kan ikke vente på i går, det er et russisk ordtak.

M-L: Hvorfor dro du ut igjen, kunne du ikke lete etter andre jobber?

Lina: Jeg kunne ha fått en sekretærjobb etter hvert, mye jobb for 50 dollar i måneden.

For Lina var det bedre å ta risikoen det innebar å reise ut igjen med det samme byrået enn å ta til takke med alternativene hjemme. Mange av kvinnene beskrev risikoen involvert i å reise til utlandet ved hjelp av organisasjoner som en kalkulert risiko. Kvinnene skilte helt tydelig på ulike grader av tvang og utnyttning. De sammenlignet erfaringer de hadde hatt og sammenlignet sin situasjon med andres. Vera har lært av sine erfaringer:

Fortsatt kan du havne i menneskehandel fra noen land. Jeg ville aldri ha forhandlet med russiske eller estiske halliker, da kan du havne i trøbbel. Det er viktig å ordne visum og billetter selv så du ikke skylder noe. (...)

Hun forteller hvordan hun setter seg i respekt for å forhindre at hun blir utnyttet:

Jeg truer dem: jeg [sier at jeg] rømmer og drar til konsulatet og får et nytt pass, så det hjelper ikke å ta passet mitt. Hvis de er enige i rammene kan vi snakke videre; hva jeg skal betale, og da vurderer jeg. Og er jeg ikke fornøyd, gidder jeg ikke.

Første gangen Vera dro ut ble hun kontrollert strengt av halliken/bakmannen sin:

Jeg hadde ingen kontakt med noen, han pressa meg til å holde meg for meg selv. Jeg hadde ingen fridager og han brydde seg ikke om at jeg hadde mensen. Etter å ha vært her i 2 ½ måned besvimte jeg. Jeg hadde levd sånn: sove, jobbe, sove, jobbe. Det var bare utpressing; jeg fikk ikke snakke med noen. Han var redd for at jeg skulle forstå systemet og derfor ville han ikke at jeg skulle snakke med noen, for han så at jeg var veldig sterk.

Flere la vekt på at det ikke er så vanlig å bli lurt som man ofte tror, og at det ikke er så vanskelig å redde seg ut av vanskelige situasjoner. Vera mente at kvinner som ble i vanskelige situasjoner er dumme, og illustrerte det med å fortelle hvor lett det var å rømme:

Vera: Jeg har selv vært offer for menneskehandel. Jeg skulle til Latvia for å jobbe som hushjelp, men endte på bordell. Jeg rømte i bare kjolen etter to dager, hoppa ut av vinduet. Det er også avhengig av styrken i hver enkelt. De hadde tatt passet mitt.

M-L: Var du redd for at de skulle komme etter deg?

Vera: Why would they focus on me? Jeg var som et kjøttstykke for dem, de hadde andre å fokusere på.

Vera trodde heller ikke på at kvinner ble i slike situasjoner fordi de var redd for at familien hjemme skulle bli utsatt for represalier:

Tror ikke jentene er redde for å bli skada hjemme i Estland. Jeg er estisk selv, jeg tror det ikke. Kanskje det er bedre i Estland enn i Litauen. Jeg kan gå til politiet. Jeg tror ikke på at det kan ha vært så sterkt. På 90-tallet var det kaos, men nå adopterer vi det amerikanske systemet.

Kvinnene er ofte ikke nådige i sin dom over kvinner som har vært ofre for menneskehandel. Det å gjennomskue dårlige avtaler og bedrag blir et kjennetegn på sterke smarte kvinner, og hvem vil vel ikke være det? Ina er i midten av 20-årene og er fra Estland. Hun kunne ikke skjønne hvordan det går an å være så dum og havne i hender til utnytttere? Hun jobber organisert i Norge, men hun sier at hun alltid sjekker nøye hvor hun skal dra og hvilke vilkår som skal gjelde. Hun begynte selv i prostitusjon i hjemlandet som 17-åring, altså mens hun fortsatt per definisjon var et barn. Og hun kom til Norge for første gang før hun fylte 18. Hun har vært utsatt for situasjoner der hun ikke hadde oversikt over hva som skulle skje og hvilke muligheter hun hadde og hun har hatt halliker som har tatt halvparten av pengene hun tjente. Likevel regner hun ikke seg selv som et offer for menneskehandel.

Vocks og Nijboer skriver ut fra sine intervjuer med øst- og sentraleuropeiske ofre for menneskehandel i Nederland (2000:383): "Some women were kidnapped or were sold by 'proprietors' for whom they had already worked as prostitutes. However, the greater number

of victims had – at a certain time – made the decision to place their future in the hands of traffickers”. Flere av kvinnene jeg har intervjuet beskrev at manglende muligheter til å migrere på annet vis og problemer som utlending i Norge gjorde dem avhengig av bakmenn og halliker. Som Vera sa det:

Alle, absolutt alle, kommer med en sutenør [hallik] første gangen. Så er det opp til deg. Det største problemet er å finne leilighet. Så lenge jenter som er utlendinger har problemer med å leie leilighet i eget navn, kan de ikke gå fra hallikene sine.

Endrede rammebetingelser, slik som endrede migrasjonsregler, kan endre risikoen for menneskehandel. Vera sa om situasjonen etter at hun ble EU-borger:

Vi fra Baltikum er uavhengige av halliker. Vi har normale pass nå som vi er et EU-land. Baltiske jenter som jobber i leilighet jobber mest alene. Albanske kvinner jobber på gata. Mange begynner å dra til UK og Island. Med pass kan de bevege seg lettere. Jenter på min alder med min erfaring, vi begynner å lete etter muligheter til å gjøre noe annet. Jeg og venninnene mine har blitt enig om å slutte på slutten av året.

Kelly og Regan skriver om organiseringen av menneskehandel i Storbritannia at (2000:25): ”A male English-speaking escort, who will pose as her husband/boyfriend or a relative, accompanies most trafficked women. (...) On arrival in the UK the woman is transferred from the trafficker to the brothel owner/pimp with whom the traffickers are dealing”. I vår undersøkelse gjenfinner vi ikke denne måten å organisere menneskehandelen på. Selv kvinner som helt tydelig har vært utsatt for menneskehandel har reist alene, eller sammen med en venninne, og de har selv oppsøkt adressen der halliken venter. Men Lena ble møtt på flyplassen:

Jeg ble ikke helt lurt. Jeg skal forklare. De sendte meg en billett. Jeg kunne ikke ordne det selv på den tiden. Jeg visste ikke hvordan jeg skulle gjøre det, visste ikke engang om jeg skulle ta fly eller båt. Jeg satt på flyet og var så redd, så stressa. To albanere møtte meg på flyplassen [viser muskler].

Kapittel 5 Hva blir de rekruttert til?

Skippergata er et spesielt syn. På den nedre siden av gata står de norske rusmisbrukerne, nesten bare menn. Gjennomsnittsalderen er høy og kroppene er magre. Noen raver ut i gata. Det snakkes og forhandles om dop og tjuvgods. Noen forviller seg over på prostitusjonssiden, vi overhører pruting: ”500? Mener du Euro, eller? 400!” ”Vil du ikke vise det fram engang?!” Vi har ingen anelse hva det er snakk om. Skippergata er full på begge sider. Den øvre siden av gata er prostitusjonssiden, men ikke alle som er der er på jobb. På de to første kvartalene ut fra Karl Johan snakker vi om et par hundre personer som er der av ymse grunner. Det er kvinner som kanskje bor på et av hotellene på strøket som henger rundt på fritiden, det er menn som antakeligvis er halliker. Det er fredagskveld og det betyr nysgjerrige forbipasserende. I helgene kommer også mulige kunder til fots i tillegg til de som kommer i egne biler og taxi. Dette er hverdagen for flere av kvinnene vi intervjuet. De står på gata i Oslo og selger sex til menn. Turene tas på ulike steder, de fleste kvinnene har faste steder de liker å dra. Etter hvert som det vokste fram organiserte prostitusjonsarenaer innendørs så vi en utvikling hvor kvinner som var ressurssterke nok begynte å jobbe inne i stedet for ute (Skilbrei 1998). Igjen på gata var de tyngste rusmisbrukerne og kvinner med store psykiske problemer. Med ankomsten av de utenlandske kvinnene endret dette seg. Nå jobber det kvinner der som godt kunne ha jobbet innendørs.

Det er fordeler med å jobbe ute for utenlandske kvinner: det er lett å finne og tre inn i gateprostitusjonen og det trengs ikke store investeringer for å få det til. Det er også mulig å jobbe der uten hjelp fra andre. Som utenlandske statsborgere trenger de ofte hjelp fra andre for å etablere seg i leiligheter, og det kan være risikabelt å motta hjelp. En annen viktig fordel med gata er mulighetene for kontakt med andre kvinner. Østeuropeiske kvinner står i klynger og snakker sammen flere steder på strøket de fleste dagene vi er ute:

M-L: Tror dere kundene nøler med å komme bort når dere står mange sammen?

Sara: Ja!!

M-L: Hva skyldes det?

Sara: De tror ikke vi jobber når vi står sånn.

M-L: Tror dere noen kan bli sjenerte av det?

Sara: Det er vanskelig å få den jenta han vil når mange står sammen, for han vil ikke såre noe ved å si: Jeg vil ha deg. Hvis noen virkelig vil ha tur, står de for seg selv.

Det er en vakker og varm sommerkveld og stemningen mellom kvinnene er god, så mesteparten av tiden står de sammen og snakker, synger og danser, bare innimellom stiller de seg for seg selv så de får en tur. Når turen er over kommer de rett bort til de andre igjen som om ingenting har skjedd.

I tillegg til at det er hyggelig å ha noen å prate med og dele opplevelser med, betyr dette fellesskapet også bedre sikkerhet. De ser an kunder i fellesskap og tipser hverandre om hvilke kunder de bør ligge unna og hvilke faresignaler de bør se etter. I forhold til menneskehandel betyr dette fellesskapet at kvinnene kan sammenligne sine vilkår med andres og har tilgang til informasjon om rettighetene sine i Norge. Halliker og bakmenn er sikkert fullstendig klar over at det utveksles mye informasjon på strøket. Vera forteller:

Jeg kunne ikke reglene i Norge og han sa at jeg ikke måtte snakke med noen fordi hvis jeg ble oppdaget ble jeg utvist uten penger. Derfor oppbevarte jeg pengene hos ham. Han skulle sende pengene etter via bank når jeg reiste hjem. Men det gjorde han ikke.

Hvis Vera hadde fått snakket med noen av de andre kvinnene på strøket hadde hun fått vite hva hennes rettigheter er og hva hun burde gjøre med pengene. Også i organisert prostitusjon i hjemlandet har tips og støtte fra andre kvinner vært til hjelp. Ina forteller:

Administrator sendte meg til et hotell som eskorte til en finsk mann. Jeg ble kjørt ditt. Jeg kunne ikke så mange regler da, så jeg lot finnen få ta på meg overalt og kysse meg. Jeg husker jeg gråt i dusjen fordi jeg følte at dette var så ekkelt. Jeg jobbet på dette stedet i noen dager til. Etter første gangen fikk jeg gode råd fra andre jenter at jeg ikke må tillate kundene å røre ved meg eller kysse meg. Det hjalp. Jeg er glad for at jeg traff så gode jenter på bordellet da.

Samtidig er det viktig at vi ikke idylliserer forholdet mellom kvinnene. Ina forteller om konsekvensene av hardere tider:

Det var gode tider: snille jenter, snille kunder, mindre konkurranse, alle støttet hverandre, vi hadde felles mat. Det er ikke tilfelle nå. Nå stjeler jenter fra hverandre og tidene er vanskelige i Tallinns bordeller.

Noen av kvinnene jobber også sammen med bakmenn i å skaffe nye kvinner, og kvinner som har begynt å jobbe på egen hånd forteller at de må være forsiktige med hva de sier foran andre kvinner på strøket. Lena ble oppfordret til å reise til Norge av en venninne som allerede hadde vært her:

M-L: Hva var hennes rolle i dette, tror du. Hvorfor foreslo hun at du skulle reise til Norge, for eksempel?

Lena: Hun danset på en klubb, sa hun.

M-L: Bodde hun også i leiligheten?

Lena: Ja. [Jeg ser sikkert litt skeptisk eller bekymret ut, for hun fortsetter:] Det er sannsynlig at hun fikk en slags belønning for det.

Prostitusjonsmarkedet i Oslo består av mye mer enn gata. Flere av kvinnene vi intervjuet jobbet i leilighet. Dette var for noen samme leilighet som de bodde i, mens andre hadde en egen leilighet til prostitusjonsvirksomheten. Kvinnene som jobbet innendørs annonserte alle for tjenestene sine på flere måter. Alle kvinnene annonserte i blader som Annonsebladet Kontakt, Club Kontakt og E-zone og avisen Søndag-Søndag. I tillegg annonserte de gjennom disses og andres nettsteder på Internett. Ofte hadde de tatt profesjonelle bilder til annonsene og flere hadde mange bilder å velge mellom. Det å sette inn annonsen var en av oppgavene til halliken/bakmannen, blant de som har jobbet organisert i Norge. Det er flere likheter enn forskjeller mellom organiseringen av innendørsprostitusjon mellom norske og utenlandske kvinner. Vi fant de samme strategiene for hvordan kvinnene svarte på telefonen, hvordan de tok imot telefonen og hvordan de gikk fram forut for sexen som Skilbrei (1998) tidligere har funnet blant norske kvinner. Sikkerhet og hygiene håndteres på samme måte og kvinnene legger på samme måte opp spillet som trengs for å overbevise kundene om at dette er nesten som ”vanlig sex”. Kanskje er det kanskje de kvinnene som har vært lengst i Norge eller som er mest ressurssterke som kan jobbe inne, sånn som blant de norske, eller at det er de kvinnene som er her mer langvarig og som er mer integrerte og som derfor kan fikse leiligheter og andre praktiske sider ved livet inne.

Vi var hjemme hos Natasha en lørdagskveld. Da vi kom satt hun ved datamaskinen sin. Hun pleide å sjekke ut hvilke annonser som lå ute og hun fikk venner til å oversette det kunder skriver om prostituerte på chattersider. På disse sidene sammenligner kunder kvinner og erfaringer med samme kvinner. De utfører også små spørreundersøkelser om konkrete kvinner der menn blir bedt om å gi poeng ut fra flere ulike faktorer, slik som evnen til å overbevise, hvorvidt de kysser og i hvor stor grad de ligner på bildet i annonsen. Natasha og andre kvinner synes det er morsomt å sjekke ut disse sidene, og på stuebordet hennes ligger det en norsk ordbok.

Det kan være vanskelig for en utenlandsk kvinne å etablere seg på det norske prostitusjonsmarkedet uten å i hvert fall ha fått tips om hvordan hun går fram. Ofte vil hun trenge praktisk hjelp også. Dette skaper et marked for tjenester av ulikt slag, som koster

penger. Det å få informasjon i seg selv kan koste penger. Kvinnene snakker om at Norge ble ”åpnet for dem” av noen. Vera forklarte:

En kvinne åpnet Finland for meg, og jeg åpnet Norge for henne. Mange tar penger for det [for å åpne et land], for som regel er jentene villige til å betale når landet blir åpnet for dem.

Det betyr at en kvinne som allerede er etablert i Norge kunne gi dem den informasjonen de selv trengte for å begynne her. Det kan også være andre tjenester som er til salgs, avhengig av visumrestriksjoner. Vera fortalte om hvordan turene til Norge ble organisert i begynnelsen:

Man måtte ha invitasjon for å komme til Norge den gangen, og betalte 5000 for dem. Det er mange som tjener penger på oss!

Det er mange muligheter til å utnytte kvinnene i en slik situasjon, både ved at det lønner seg å gi inntrykk av at ting koster mer enn det egentlig gjør og at kvinnene har behov for tjenester som de egentlig ikke trenger. Lina forteller om hvordan utleierye skor seg på situasjonen:

Noen jenter betaler 12.000 for leiligheter, og det er mange som leier ut for 15.000 i måneden fordi de vet hva jentene skal jobbe med. De opererer med to kontrakter: en til skattemyndighetene og en til leietageren.

Alternativet er å jobbe helt uten hjelp, og det kan være vanskelig. Det er kanskje lettere nå enn tidligere ettersom flere kvinner for kunnskap om Norge. I tillegg til at kvinnene kan ha et reelt behov for at noen assisterer dem, er det andre grunner til at det kan være vanskelig å jobbe alene. Lena har erfart at det er risikabelt:

Dagen etter kom hun [en kvinne hun hadde snakket med på strøket dagen før] i en bil: Her er min boss. Jeg hørte at du ikke jobber for en boss, sa han, og jeg begynte å skjelve. Jeg sa jeg jobbet for en albaner. Han sa at han hadde russiske gutter som ville beskytte meg, og ga meg telefonnummeret sitt. Kan vi få nummeret til din albaner, spurte han. Nei, han kveler meg, sa jeg.

Valeria har også opplevd å ha blitt forsøkt rekruttert til en hallik:

Valeria: They come in here and say: Do you want to work for me?

M-L: What have they offered?

Valeria: 50 % of my money [latter].

M-L: Have they offered you anything?

Valeria: Of course not, they just say: You'll be safe with me. And I say: How can I be safe with you if I'm with a man there and he tries to kill me, and you are not there? What I do when they come and say: Do you want to work for me, is I say: I already have a pimp.

Få av kvinnene fortalte om vold og overgrep fra kunder. De la vekt på at det skyldtes at de var flinke og forsiktige. Som ellers blant kvinner i prostitusjonen hadde de utviklet komplekse sikkerhetsrutiner som uten tvil er viktige (Sanders 2005). På gata dreier det seg om å se an kundene. Vi drar til strøket i nitiden på en hverdag. Med en gang vi begynner observasjonen er de fleste mennene alene i bilen, etter hvert blir det flere og flere biler med to, tre og fire menn i. Kameratbilene består særlig av unge menn med minoritetsbakgrunn. Mange av dem er nok bare der for å se på kvinnene. En taxi stopper med to menn baki. Ekaterina går bort. Det viser seg at begge er fulle, så hun går bare bort mens hun vifter med hånda. Senere kommer den samme bilen en runde til, og det samme skjer med en annen kvinne. Fulle menn er ikke verdt bryet, forteller Ekaterina. Vi spør om det er farlig å dra med to menn. Hun sier at den ene må vente i taxien mens hun tar den andre med seg i leiligheten sin. Vi spør om hun tar turer i leiligheten sin, og hun forteller at hvis mennene virker ufarlige, slik som gamle norske menn, så kan hun bli med dem hjem, ellers så tar hun dem med hjem til seg selv.

Innendørs foregår mye av vurderingen av kunden på telefonen under samtalen de har på forhånd når han ringer for å gjøre en avtale og for å få adressen. Flere av kvinnene fortalte at de ikke tok kunder som hadde kontantkort i mobilen slik at de ikke fikk sjekket opp navn og adresse. Når kundene kommer fram til denne adressen er det viktig at kvinnen har gjort seg opp en mening om han er trygg eller ikke før han slipper inn i leiligheten.

Både på gata og inne vurderer kvinnene kundene så nøye de kan, og de fleste fortalte at de hadde en godt utviklet magefølelse. I tillegg hadde mange regler basert på kjennetegn ved mennene. Flere nevnte at de bare tok norske kunder, andre at de ikke tok kunder fra eget land av ulike grunner, både fordi de er skeptiske til dem og fordi det kan gå på bekostning av anonymiteten deres. Noen sa at de ikke tok unge kunder. En annen måte å luke ut potensielle faremomenter på er å ikke ta kunder som er berusede. Kundenes grenser kan forskyves, og det er en fare for at det å kjøpe sex er en del av en tur på byen med en kameratgjeng, og at det dukker opp flere menn. På strøket har vi flere ganger sett kvinner avvise fulle kunder, selv når det har vært lite trafikk ellers. Den viktigste grunnen til å utelukke berusede menn er likevel at de bruker for lang tid på sexen.

Flere forskere har beskrevet nettverk mellom kvinner i prostitusjon som noe som beskytter. I dette nettverket kan felles retningslinjer i forhold til kundene opprettholdes og informasjon om sikkerhetsrutiner og dårlige kunder utveksles. Etter hvert som prostitusjonsmarkedene i Norge har blitt mer varierte i og med at kvinnene som inngår er mer forskjellige nå enn tidligere, er det en fare for at dette nettverket svekkes. Det avhenger av om kvinnene med ulike nasjonaliteter kan finne et skjebnefellesskap som bringer dem forbi konkurranse og fremmedfrykt. Hittil jobber de østeuropeiske kvinnene ganske uavhengig fra norske, thailandske og nigerianske kvinner. Men mellom de østeuropeiske kvinnene vokser det fram bånd som kan være et slikt støttende nettverk.

Farene er mange. Ikke bare kan kvinner i prostitusjonen være utsatt for vold og voldtekt i forbindelse med selve prostitusjonen. De risikerer også å bli ranet av andre som ferdes på strøket som forventer at de som prostituerte har mye penger på seg. Anonymitet er viktig for de fleste kvinner i prostitusjon. De frykter at bilder av dem skal dukke opp i hjemlandet via nettet. Det verserte en historie i miljøet om en kunde som satte et videokamera under klærne sine når han var med prostituerte. En annen risiko er selvfølgelig sykdommer, særlig hiv/aids. Kvinnene virket svært bevisst på farene for dette, og de tok det å bruke kondom som en selvfølge.

Kvinner som jobber selvstendig må forholde seg til at andre kan tro at de er ofre for menneskehandel. Kundene spør mye om kvinnenens situasjon, og forsøker å avdekke om de har problemer. Flere av kvinnene forteller at kundene spør om de jobber for noen. Vi spør Valeria om kundene viser interesse for hennes liv:

Valeria: They ask me everything, almost just like you are now.

M-L: Do they seem worried that you are a victim of trafficking?

Valeria: They ask me that, but I'm not a victim of trafficking, so Sometimes they say to me: I see that you are very calm so I feel better because I see that you are not pushed to do that. They don't like it when the girl is pushed to do that. They always ask girls that.

Kvinnene snakker om interesser for livet deres fra kundene som brysomt. Men flere av kvinnene har kommet bort fra vanskelige situasjoner ved hjelp av kunder, både i Norge og i andre land.

Kapittel 6 Halliker, bakmenn, hjelpere, utleiere og venninner

Vi har allerede beskrevet noen av de viktigste sidene ved organiseringen av prostitusjonsrelatert migrasjon og menneskehandel for prostitusjonsformål. I dette kapittelet vil vi utdype betydningen av og innholdet i andres involvering i organiseringen av prostitusjonen og grensekryssingen. Alle kvinnene vi intervjuet har krysset landegrenser, men det har foregått på ulike måter. De fleste kvinnene har jobbet i flere ulike land og under ulike betingelser. De har ulik avstand til første reise ut og prostitusjonsdebut, og dette påvirker selvfølgelig historiene deres.

Noen har opplevd helt klare tilfeller av menneskehandel og som de selv ser som det.

Lena forteller:

Lena: Jeg hadde fått beskjed: ikke snakk med noen! Det var bare narkomane der [på strøket] på den tiden. Jeg sto ved en vegg. Jeg forestilte meg at albanerne skulle passe på meg, men de bare dro. Så kom den første bilen. Han var norsk og ba meg komme bort til bilen. Jeg hadde en lapp hvor det var skrevet ned en liste over hva ting kostet. Det kostet 600 for et samleie.

M-L: Hvordan visste du hva du skulle gjøre?

Lena: Halliken hadde vist meg hvor vi kunne kjøre og gjøre det. Jeg tjente 5-7000 hver dag. Fikk med meg 10 kondomer. Noen ganger var ikke det nok.

M-L: Hva gjorde du da?

Lena: Da måtte jeg ringe etter mer. Jeg beholdt ikke noe av pengene. De sa at jeg skulle få alt når jeg kom hjem. De sa det og ... regnestykket skjønte jeg ikke noe av. (...) Han sa at hvis jeg ble tatt av politiet måtte jeg ikke si hvor jeg bor. Si: Jeg har ingen boss, kjæresten min kastet meg ut, og nå må jeg jobbe for å få råd til billetten. Ikke si boss. De skremte meg med hva som kunne skje hvis jeg gjemte penger: de fortalte en fæl historie om ei jente som hadde gjort det.

Den ene bakmannen ble voldelig etter hvert, og ved hjelp av en mann hun traff, klarte hun å rømme. Noen av kvinnene jobber for halliker nå, kanskje også for bakmenn. Maria kunne tenke seg å begynne å jobbe alene, men vet at det kan være risikabelt å bryte ut:

Resultatet kan bli fysisk vold. Jeg husker ei jente som noen ganger reiste sammen med meg og kom i stor gjeld. Hun ble kjørt inn i skogen og slått. Alle vet at det var hallikens mafiagutter som gjorde dette.

Katja har hatt mange avtaler med halliker som hun mener har vært helt rettferdige, men hun har også blitt utsatt for en situasjon der hun ikke hadde noen mulighet til å bestemme selv:

Egentlig hadde jeg en avtale om å dra til Tyskland, men havnet i Spania. Avtalen var at jeg skulle jobbe 50-50, og i tillegg betale en sum for organisering og transport. Det kostet meg en måneds gratis arbeid! Dette skulle være en 3-måneders avtale. En sjåfør kjørte meg og to andre jenter som jeg ikke kjente. Utgangspunktet var at vi skulle til Tyskland, men sjåføren fikk beskjed på veien at jeg skulle sendes til Spania. Jeg ville ikke, jeg ble redd. I Tyskland hadde vi en stopp, pause. Den ene jente forsvant på veien. Vi skulle plukke henne opp på en bensinstasjon, men hun kom aldri. Vi ble alle kjørt illegalt i lastebil over grensen. Det var sjåførenes jobb som han sannsynligvis fikk betalt for. Jeg kjørte videre til Spania med to andre halliker i deres bil. Det var meg og to jenter til. Kanskje jeg bare ble solgt.

Andre igjen beskriver avtalene med halliker som en forretningsavtale. Vera fortalte om sitt inntrykk og sin innstilling:

Halvparten har et godt forhold til halliken sin, sånn at de begge utfører sin del av avtalen; vi trenger dem og de trenger oss.

Nina har også hatt positive opplevelser:

The first time we arrived we had pimps, but it was still a good deal. By the way, pimps are also good. (...) I remember the first time I came to Oslo; they took us to a restaurant, showed us around Oslo. It was a very nice apartment and everything was new and comfortable. And they were giving us help and they took care of the plans. We had one day free. Of course it was like a normal job; we had to work from that hour to that hour, but we wanted the money ourselves, we wanted to work ourselves.

Liza har vært i prostitusjon hjemme og i flere land i mange år. Hun sammenligner de ulike forholdene hun har arbeidet under, og mener at halliken hun har nå ikke er så verst:

Hun er veldig snill. Hun låner penger til billett til jenter når de ikke har. Hun møter oss når vi kommer tilbake og sier farvel når vi drar. Hun vet alltid hvilken periode vi jobber og ganger det med fast beløp. [En annen kvinne] fungerer som vertinne og overvåker. Hun tar imot penger og fører bokholderiet. Når vi drar hjem sender hun pengene til halliken med oss. Det er dyrt å overføre pengene med Western Union. Det er viktig å tjene inn penger til "meta"¹¹. Det er det første jeg tenker på når jeg begynner å jobbe. Etter å ha tjent mine 1000 slapper jeg av og tjener til meg selv. Alt bygges på tillit. Når du ikke har tjent nok "meta" overføres det til gjeld som du må arbeide neste gang for. Noen jenter klarte ikke å tjene noe,

¹¹ Meta er den summen noen av kvinnene må betale til halliken hver dag, som en avgift som skal dekke utgifter, gjeld og annet. Hvor høy metaen er kan variere, og summen kan forhandles ned av kvinner som har et godt forhold til halliken sin.

eller ville beholde det de hadde tjent til seg selv fordi de trengte pengene akutt. Da måtte de komme tilbake neste gang å jobbe ut gjelden.

Her beskriver Liza en tilsynelatende vanlig organisering av prostitusjonen. Hun forteller i udramatiske ordelag om denne praksisen og sier at hun aksepterer ordningen:

Her i Norge må jeg alltid tenke på ”meta”. Jeg er en veldig ansvarlig person og synes at avtalene må overholdes. Jeg er ikke redd for noe, jeg har bare samvittighet. Jeg prøver å unngå konflikter. Sutenøren har mye sjarm og det skaper tillitt. Hun er hjelpsom og jeg liker henne som person.

Kvinnene over beskriver aktører som er halliker eller bakmenn på en veldig tydelig måte. Selv i tilfeller hvor denne involveringen framstiller som positiv, er det tydelig hvem som er sjefen. Flere av kvinnene forholdt seg til definisjoner de vet om finnes av menneskehandel, og ville nyansere disse. Vera, for eksempel, var opptatt av å formidle at forestillingene om at kvinner lures inni menneskehandel er overdrevne. Lina fortalte:

Før 2000 skjulte folk hvorfor de sender deg, nå skjuler de det ikke lenger. Da kan man nesten ikke straffe dem, for jentene vil det selv. De vet hva det er.

Lina tenker altså at hvis kvinnene er klar over hva de reiser ut til, er det ikke galt.

Det kan være vanskeligere å skille halliker, bakmenn, hjelpere, utleiende og venninner fra hverandre enn man kanskje kunne tro. Det er ikke alltid kvinnene hadde tenkt over hvem som var hva. I undersøkelsen operasjonaliserte vi, som nevnt menneskehandel, ganske vidt, i et forsøk på å studere hva kvinnene som er eller har vært ofre for menneskehandel mener med begrepet. Kvinnene har reist fra hjemlandet sitt og gått inn i prostitusjonen på ulike måter. Noen har opplevd direkte tvang, andre har vært klar over hva de gikk inn i, mens andre igjen ikke fikk vite det direkte, men mistenkte det. Det kan være utydelige skiller mellom ulike former for involvering i andres prostitusjonsrelaterte migrasjon, og dette gjør det vanskelig for både kontroll- og hjelpeapparatet å forstå hva som har skjedd og å identifisere ofre for menneskehandel. Kelly skriver at (2002:14): “the boundaries between help, facilitation, smuggling, trafficking and exploitation are not as clear as many conceptualizations imply”. Ikke minst kan det være vanskelig for kvinnene selv å sette ord på det som har skjedd og å vite om det som har skjedd dem er det som menes med menneskehandel. Blant annet fordi kvinnene opplever at livet blir bedre av at de tok sjansen og reiste ut. Ina opplevde det slik:

Livet mitt er blitt bedre etter jeg har gjort dette. Se nå, jeg har fått mulighet til å flytte til Norge, har fått meg nye venner, har tjent penger og hjulpet familien. Nadja ønsket seg et bedre liv enn i hjemlandet og flere personer var involvert i organiseringen av hennes utreise:

Venninnen min som var fra samme landsby fortalte meg om jobb i Italia på en bar som stripper. (...) Jeg traff venninnen min på kafé hjemme to ganger og hun fortalte meg at jeg ikke ville få noen problemer. (...) Hun sa at et nytt russisk pass og visum vil koste 3000 euro. Hun foreslo å betale/låne meg 1500 og at jeg måtte skaffe resten selv, dvs de andre 1500 euro. En jeg kjente lånte meg pengene, jeg vet ikke hvor han fikk dem fra. Jeg fikk visumet og dro til min "boyfriend". Jeg tenkte at det som skal skje la det skje. Jeg ble lovet å jobbe inne og jeg visste det ville bli å selge sex.

I hennes beskrivelse av veien inn nevnes tre ulike personer. Den siste er halliken hennes, men også de to andre personene har hun kanskje måttet kompensere for informasjon og lån. Noe annet som gjør det å gjenkjenne noe som menneskehandel til et komplisert spørsmål er at de som rekrutterer kvinnene ofte er familie, bekjente eller naboer (Vocks og Nijboer 2000, Brunovskis og Tyldum 2004).

Menneskehandel handler ikke bare om rekruttering. Utnyttning handler også om vilkårene kvinnene er i prostitusjonen under, hvorvidt de kan stoppe når de vil og kontrollere hverdagen sin. Vilkaene de har jobbet under har variert. En viktig grunn til at kvinnes beretninger om organiseringen av og livet i prostitusjonen varierer er selvfølgelig at den faktisk har foregått på ulike måter. Men det er også slik at kvinner kan oppleve like situasjoner ulikt, avhengig av hva de forventer seg. I forbindelse med ofre for menneskehandel fra tidligere Sovjetstater blir det hevdet at det er normalisert å benytte mellomledd og å betale for beskyttelse og at det har vært mulig om normalisere bakmannsvirksomhet på grunn av disse praksisene fra andre samfunnsområder. Therésè van der Helm forteller (2004:113): "In 2001, a survey of 124 prostitutes using the Living Room in Amsterdam showed that many East European prostitutes considered it normal to pay pimps or agencies through contractual agreements and therefore had no reason to report any offence to the police". Flere av kvinnene vi møtte trodde ikke noe på påstandene de hadde hørt om at norske kvinner på gata jobber uten hallik. Brunovskis og Tyldum (2004) viser til at bakmannsvirksomhet blir normalisert av at lokale prostitusjonsmarkeder i hjemlandene også er organiserte, det aksepteres således som et kjennetegn ved virksomheten, noe de ikke stiller spørsmål ved. Hvis kvinner jobber på utsiden av dette systemet har de heller ingen beskyttelse, og derfor blir organisasjonene som kontrollerer prostitusjonen og dem selv forbundet med noe positivt. Ina forteller at tanken om å jobbe alene var fjern. Ina sier:

Man er alltid avhengig av en sutenør. Hvordan skal du vite selv for hvor du kan jobbe, hvordan og hva som finnes av alternativer.

At hallikvirksomhet normaliseres kan altså være én grunn, men hallikvirksomheten kan også normaliseres gjennom en form for romantisering. Nadja forteller at hennes hallik reiser i forveien til land hun skal jobbe i for å sjekke ut situasjonen og for å legge alt til rette for henne. Nadjas hallik er også hennes kjæreste, og det er ikke uvanlig at bakmann/hallik og kjæreste er en og samme person. At det er følelser og sex med i bildet gjør det selvfølgelig vanskelig å definere det som skjer som utnyttning. Det kan sikkert bety at kvinnene er dårligere i stand til å beskytte sine interesser. Vera omtaler seg som profesjonell, og er opptatt av å ikke gå i den fella:

Jeg lå aldri med halliken: enten så jobber vi sammen eller så ligger vi sammen. 90 % [av prostituerte] ligger med sjefen, de er dumme. De tror at de får privilegier, men det er ikke sant. Jeg vil velge hvem jeg vil ligge med gratis.

Det er ikke sikkert Alvoret går opp for kvinnene før de er i en situasjon der de ikke klarer å møte kravene som stilles til dem. Flere har hatt avtaler der de må betale en viss sum per dag eller en viss andel per kunde som blir framstilt til å være til leie av leilighet, tilbakebetaling av gjeld, beskyttelse eller leie av plass på gata. Denne summen har variert, men flere forteller at summen var for stor til at de klarte å betale den. De hadde dratt ut i troen på at de skulle komme hjem med masse penger som de kunne bruke på å forbedre livet hjemme, men de kom i stedet hjem med en gjeld som betydde at de snart måtte reise ut igjen bare for å betale den ned. De aksepterer ofte at dette er det som skjer når man skylder noen penger. Dette handler kanskje om at disse ordningene ikke nødvendigvis står i kontrast til måten annen form for migrasjon blir organisert på i området de kommer fra (Brunovskis og Tyldum 2004). I et landskap av streng migrasjonskontroll, blir mange som migrerer fra fattige til rike land avhengige av en tredjepart, og det er ikke uvanlig at migranter blir sittende igjen med gjeld (Augustín 2005). Liz Kelly skriver om avhengigheten av en tredjepart:

Moreover, while the desire for a better life and dreams of making it in the West are entirely understandable, few people know how to migrate illegally without assistance, and it is an open question as to how women from one side of Europe are able to find their way into prostitution at the other, with no third-party facilitation, not to mention recruitment in between (2002:29).

Ettersom mulighetene til å migrere lovlig til Norge er gode fra for eksempel de baltiske statene, er det lettere å gjøre det uten en tredjepart. Også for andre grupper er det grunn til å tro at de har gjort migrert på lovlig vis. Kvinnene vi har intervjuet eller snakket med har vært her som turister, som au-pairer, som asylsøkere og som EU-borgere, og selv om noen av dem er eller har vært i Norge ulovlig, er inntrykket vårt at det ikke er utbredt.

Organisasjonene som er involvert kan være av ulik størrelse og være velorganiserte i ulik grad. Flere har hevdet at mye menneskehandel foregår ved hjelp av små nettverk (se for eksempel Vocks og Nijboer 2000, Moustgaard 2002). John Ståle Stamnes ved Kripos forteller *Aftenposten* (14.12.05) om Interpol-funn om størrelsen på organisasjoner som står bak menneskehandel: ”Det viktigste Interpol har funnet ut er at de store kriminelle syndikatene i liten grad skaffer til veie ofre for menneskehandel. Det er små grupperinger av kriminelle som rekrutterer og transporterer ofrene, og tilrettelegger for den videre utnyttelsen av disse kvinnene”. Vi vet ikke hvor store og velorganiserte organisasjonene kvinnene har vært i kontakt med på ulike måter. Organisasjoner ser sjelden store og ordnede ut nedenifra. Noen av kvinnene har vært utsatt for en systematisk vold som sikkert er en del av en initieringsfase; en måte å bryte ned kvinnene på. Ulrikke Moustgaard skriver:

But even if organised prostitution in the Nordic countries most probably can be ascribed to both large and medium-scale networks, the dominant ones are the small networks of agents. Typically the small-scale networks are not run from the top. There is no big, autocratic mafia boss who sits in his chair pulling the strings. On the contrary, these networks consist of a myriad of individuals across country borders, who have mutual contracts and sell and buy women off each other. They are usually so-called ordinary people, who have seen the financial opportunities offered by a steadily growing sex market (2002:8).

Hvordan reisene organiseres og hvilke land som er aktuelle for hvilke kvinner varierer stort, og det er vanskelig å identifisere et mønster. Når det gjelder hvilket land kvinnene reiste til først, er det ofte en av de mest nærliggende vesteuropeiske landene geografisk. Kvinner fra Estland reiser først til Finland, Kvinner fra Litauen reiser først til Tyskland, kvinner fra Moldova reiser til Italia. Etter hvert har kvinnene reist lenger bort fra hjemlandet; til Norge og Storbritannia. Det er tilsynelatende ganske tilfeldig at kvinnene havner akkurat i Norge. Noen har fått tips om å dra til Norge av venninner og noen har blitt sendt av et byrå. Det har nok også, som sagt, mye med nærhet til hjemlandet å gjøre. Valeria forteller:

All the South-eastern Europeans goes to Italy, Spain, France, and North-eastern Europeans comes to Norway, Sweden and Germany.

Laura forteller at i hennes hjemland, Litauen, ser alle på tysk tv og levde med lengselen etter Tyskland under Sovjettiden:

You think about Germany since childhood. Because, Poland, what is Poland? Poland is the same as my country, and after Poland; there's Germany. It may look different for Russians, because they need visa for all of Schengen. We also needed visa before, but it was much more easy. It's different for Estonians, in four hours they can be in Finland. And the languages are almost the same [Estonian and Finish].

At noen land er mer realistiske og mer av en drøm forsterkes etter hvert når mange fra ett land etablerer seg i et annet, og får nok kunnskap til å tilrettelegge for andres reise og prostitusjon. Å ha bygd seg opp kunnskap om et land gir makt, og makt kan utnyttes.

Kvinnene reiser ofte fram og tilbake til hjemlandet. Noen forteller at hjemturene blir færre og færre. Det er vanskelig å gå inn i livet hjemme igjen, og det er vanskelig å være der fordi de må skjule hva de holder på med i Norge. Vera var gift med en mann i hjemlandet som ikke visste hva hun holdt på med:

Jeg hadde en unnskyldning for pengene fordi jeg drev med dans: Jeg kunne bløffe om at jeg danset fordi jeg visste hvordan stripteasesystemet fungerte.

Å late som man har en annen jobb og å bruke kunnskap man har om denne jobben for å overbevise er velkjent også blant norske kvinner i prostitusjonen, det er også det å skjule hvor mye penger man har (Skilbrei 1998). Kvinnene som sender penger hjem til familiemedlemmer må noen ganger holde igjen for ikke å sende for mye, da blir de hjemme mistenksomme. Lina vil gjerne sende penger hjem, både for å betale utgifter for datteren sin som bor hos moren og for å spare penger til senere. Hun sender penger til mennesker hun kjenner som igjen setter det inn på en konto for henne. Hun sprer pengene slik at de ulike mottakerne ikke skal forstå hvor mye penger det egentlig er snakk om, fordi da vil de skjønne at de kommer fra prostitusjon. Vera har også utviklet metoder for å skjule hvor mye penger det er snakk om og hva de kommer fra:

M-L: Vet de hjemme i Estland hva du holder på med?

Vera: Nei jeg snakker ikke om sånne ting med dem. Jeg passer på å ikke vise hvor mye penger jeg har når jeg er i Estland. Jeg har litt dyrere klær enn venninnene mine når vi går på nattklubb, men da sier jeg at jeg har en elsker, før sa jeg at jeg var en danser.

M-L: Du sier at du har en elsker ...?

Vera: Vi kan si sånt i Øst-Europa [at man får penger av elskeren sin].

Hjemme forteller ingen helt åpent om hva de holder på med i Norge, men det er gjerne noen der hjemme som vet om prostitusjonen og som de kan snakke med om den. Dette er ofte venninner. Et problem i forhold til risikoen involvert i å reise til utlandet for å selge sex er at det er en fare for at bare de positive historiene finner veien til avsenderlandene (Brunovskis og Tyldum 2004), eller historier som er så ekstreme at det ikke vekker gjenkjennelse hos de som er i risiko. Blant kvinnene vi møtte var positive historier fra venninner viktige for deres egen innstilling til det å ta sjansen selv. Noen av kvinnene har også spilt en rolle i rekrutteringen av nye kvinner. De forteller blant annet at venninner de betror seg til hjemme blir fristet til å dra ut de også.

Som vi fortalte i kapittel 2, er det først når man har innsikt i informantenes verden og verdier at man virkelig forstår hvilke områder som er såre og vanskelige for dem, og som man derfor må være ekstra varsomme med. I denne undersøkelsen møtte vi flere ganger på at det var vanskelig å få informasjon om detaljene rundt situasjoner som var preget av tvang og vold. Dette er selvfølgelig høyst forståelig at det er vanskelig å gjenfortelle vanskelige hendelser og følelser. Også kvinner som så vidt vi vet ikke har noen grunn til å frykte represalier nølte med å gå inn i detaljer rundt det som skjedde, så inntrykket var at motstanden ikke nødvendigvis skyldtes frykt. Andre igjen fortalte om vanskelige ting som hadde skjedd med stor åpenhet, og flere av intervjuene var følelsesladde for både informantene og oss. Disse vanskelige tingene handler ikke bare om prostitusjon og menneskehandel, men like gjerne om vanskelige forhold i hjemlandet, problematisk forhold til familie og utsatthet i Norge. Et spørsmål vi ventet med å stille til kontakten var god var om familien hjemme visste om prostitusjonen og om det hadde konsekvenser for deres villighet til å motta penger fra dem. Flere hadde familie hjemme som godt visste hva de drev med i Norge, og som likevel gjerne ville ha tilsendt penger. Vi skal ikke romantisere familieband. Et sårt punkt i flere av intervjuene var morens rolle i deres egen reise og prostitusjon. Flere har mødre som vet hva de tjener penger på, men som likevel vil ha tilskudd av dem til økonomien hjemme. Et par av kvinnene beskrev at de rett og slett hadde følt seg presset til å ta risikoen ved å reise ut av mødrene sine; forventningene til at de skulle bidra økonomisk var stor, muligheten liten. Vera

er en av dem som har hjulpet dem hjemme mye, og som etter hvert har følt seg utnyttet av dem:

Jeg har vært så nervøs over penger. Jeg har vært alene om ansvaret. Jeg forsørget mor og far fullstendig. Men jeg har ikke et godt forhold til dem. Jeg har en søster med familie som ikke hjelper til. Moren min bruker meg som et kredittkort hun bare kan hente penger ut av.

Familien kan ha vært involvert både i rekrutteringsprosessen og i å holde kvinnene i situasjonen ved at de forventer, og kanskje også krever, pengene. Men som oftest oppleves det å sende penger hjem som hjelp. Noen har barn hos familiemedlemmer hjemme, og da vil kvinnene gjerne sende penger hjem for å forsørge barnet sitt. Vi intervjuet Lina:

M-L: Sender du penger til familien din?

Lina: Ja, jeg har datteren min hos bestemoren hennes i Russland. Hun går på en fin skole, har datamaskin, spiller sjakk, hun har privatlærer i engelsk. Hun er veldig flink og har gode karakterer. Hun gjør det kanskje for meg [sa hun med stolt stemme]. Det var en periode hvor jeg ikke sendte noe, men det gikk bra fordi jeg har en mor som jobber. Jeg vil gjerne sende mer. I vår sendte jeg 350 dollar for at de kunne dra på ferie.

Mange ga uttrykk for stor glede ved å kunne hjelpe de der hjemme økonomisk. Lena reiser fram og tilbake mellom Norge og hjemlandet, og hver gang hun er hjemme ruster hun opp familiens leilighet:

M-L: Hva skjedde sist gang du dro hjem? Med 50.000 kr ...

Lena: Jeg ga halvparten til mamma. Kjøpte meg klær, pusset opp badet. Soverommet til moren min gjenstår. Vi har en stor leilighet.

Før var det søsteren til Lena som kom hjem med penger, kanskje hennes penger også stammet fra prostitusjon, tror Lena.

Når vi skal vurdere hva ved situasjonen som påvirker beslutninger og risikovillighet kommer vi altså ikke utenom forpliktelsene hjemme. Kvinnene vil gjerne hjelpe familien og familien vil gjerne ha hjelp. Noen har også reist fra barn som de forsørger herfra. Å forandre situasjonen slik at fattige familier i Øst-Europa ikke trenger tilskudd fra familiemedlemmer som flytter ut er en stor oppgave, og det er ikke særlig realistisk å få til det med det første.

Kapittel 7 Betydningen av den norske konteksten

Denne rapporten handler om østeuropeiske kvinner som selger sex i Oslo. Vilklårene de er her under bestemmes av flere ting; bakgrunnen og situasjonen i hjemlandet og hvilke forpliktelser de har ovenfor personer der, hvem som har organisert reisen og prostitusjonen deres og under hvilke vilklår. I tillegg betyr prostitusjonsmarkedet de går inn i her i Norge noe. De norske prostitusjonsmarkedene gjennomgår endringer hele tiden, men noen endringer har vært mer dramatiske enn andre. Fra 1990 av så vi endringer i hvor prostitusjonen foregikk i Oslo, fra å hovedsakelig foregå på gata til å foregå innendørs; først på massasjeinstitutter, etter hvert fra leiligheter (Skilbrei 1998). I løpet av 1990-tallet så vi også en endring i hvem som selger sex i Norge. Prostitusjonen ble lenge dominert av norske kvinner, med innslag av kvinner fra andre nordiske land. Thailandske kvinner begynte å bli et synlig innslag med framveksten av massasjeinstitutter. Den thailandske prostitusjonen foregikk på thailandske massasjeinstitutter med liten kontakt med resten av innendørsmarkedet (Skilbrei 1998). Sovjetunionen og grensene mellom øst og vest falt, og snart kom de første rapportene om at russiske kvinner reiste til Finnmark for å selge sex. Dette foregikk rundt om i lokalmiljøer, og fikk etter hvert stor oppmerksomhet fra riksmidier (Stenvoll 2004). Det var ikke bare det at kvinnene var fra Russland som gjorde dette til noe nytt. Også det faktum at dette var tilsynelatende organisert prostitusjon utenfor de store byene gjorde dette til noe nytt. Prostitusjon har hovedsakelig foregått i de store byene i Norge, selv om vi fra midten av 1990-årene så en økning i norske kvinner som reiste rundt og solgte sex (Skilbrei 2001). Samtidig som prostitusjonen i Finnmark fikk oppmerksomhet i media og politikk og møtte reaksjoner, så vi at østeuropeiske kvinner begynte å dukke opp i Oslo. Pro-Sentret tidfester den største endringene i Oslo til rundt årtusenskiftet, selv om de første utenlandske kvinnene begynte å dukke opp i gateprostitusjonen i 1997 (Norli 2006). Innslaget av menn som fulgte dem var påtakelig, og det gjorde det særlig viktig å følge nøye med i utviklingen for å kunne håndtere nye former for hallikrelasjoner. Norske kvinner i gateprostitusjonen har også hatt halliker, men i de senere årene har dette vært uvanlig blant de norske kvinnene, og i noen miljøer er det rett og slett stigmatisert å ha en hallik (Skilbrei 1998). Dette har gjort den utenlandske prostitusjonen veldig annerledes enn den norske

Prostitusjonen har blitt mer differensiert med prostitusjon spredt i større deler av landet enn tidligere og med etableringen og styrkingen av flere prostitusjonsarenaer. Variasjonen mellom kvinnene i prostitusjonen har også blitt større; mens de viktigste forskjellene tidligere var mellom ute og inne og mellom rusrelatert prostitusjon og annen

prostitusjon, er det nå en rekke forskjeller mellom arenaer og selgerne vi må ta høyde for. Disse endringene kan ha påvirket ulike kvinner på ulik måte, og det er viktig å forstå konsekvensene av dette. Det kan være et hav av forskjeller i hva slags kontroll- og hjelpetiltak som burde settes inn i forhold til kvinner fra ulike grupper; kvinner fra de nye medlemsstatene vil ha en helt annen situasjon enn kvinner fra Nigeria på viktige områder.

Dette er vanskelig å utvikle kunnskap som er relevant over tid fordi markedet og sammensetningen av kvinner endrer seg. I dag er situasjonen slik at østeuropeiske kvinner ikke lenger er en like viktig gruppe blant de utenlandske kvinnene fordi veksten i kvinner fra Nigeria har vært eksplosiv (Norli 2006). I 2005 registrerte Pro Sentret 371 kvinner fra Øst-Europa i Oslo (Norli 2006). Disse kvinnene kommer fra mange ulike land, som har opplevd ulik grad av økonomisk og sosial restrukturering etter Sovjetunionens fall. Det kan være viktige forskjeller mellom nasjonale kontekster i hvor sårbare kvinnene er for å bli ofre for menneskehandel, og det kan også være forskjeller i hva som defineres som hva, og derfor brukte vi, som nevnt, en vid definisjon når vi lette etter informanter.

Vi vet fra tidligere av at ulike grupper utenlandske prostituerte som befinner seg i Norge har kommet til landet og gått inn i prostitusjonen på ulike måter. Thailandske kvinner kommer hit av andre grunner, og går først inn i prostitusjon etter å ha bodd flere år her (Brunovskis og Tyldum 2004, Kristvik 2005 og Norli 2006). Østeuropeiske kvinner kommer i mye større grad for å selge sex, enten alene eller gjennom noen som gjør seg skyldig i menneskehandel eller hallikvirksomhet. Hvis kvinnene kommer til Norge ved hjelp av personer som på noen måte utnytter at de er i en sårbar posisjon er de ofre for menneskehandel. Hvis noen legger til rette for at kvinnene selger sex i Norge, for eksempel ved å hjelpe dem med å migrere, men uten å utnytte situasjonen, bryter de Strl. § 202; hallikparagrafen (Skilbrei 2006a).¹²

Love er en ting, mulighetene til å få noen dømt etter dem, en annen. Vera kritiserer både det norske lovverket og politiets innstilling til kvinnene:

Jeg synes loven om halliker må forandres. Hallikvirksomhet burde dømmes til livstid eller dødsstraff. 6 år er ingenting for en hallik. Sånn systemet er har jentene ingen grunn til å angi hallikene sine. I Italia får man rett til oppholdstillatelse hvis man angir halliken. Skal jeg dra tilbake til Estland etter å ha sladret på ham? Jentene er ikke klar over hvordan lovgivningen er. Noen har jo greie halliker, mens andre blir tvunget og slått. Noen jenter se på politiet som djevelen. Jeg ser at

¹² Det er ikke alltid dette holdes fra hverandre, og det er også de som mener at det ikke er et skille det er mulig å gjøre; prostitusjon er en følge av kvinners sårbarhet, og det betyr at det ikke går an å organisere andres prostitusjon uten å utnytte noens sårbarhet (mer om dette, se Skilbrei 2006a).

politiet bare er klare til å sende meg hjem. Jentene kjenner ikke rettighetene sine og vet ikke hvilken side politiet spiller på.

Politiet er avhengig at kvinnene selv rapporterer om overgrep av ulike slag. Lina har ikke lovlig opphold, så hun kan ikke gå til politiet hvor det er noe, men hun forteller at det også blant dem som er i Norge lovlig er uvanlig å kontakte politiet:

Det er få som virkelig stoler på politiet. Etter at vi har blitt lurt, slått og voldtatt, *da* går vi til politiet, men da er det for sent.

Noen forteller at de mistror politiet, i Norge som andre steder. Andre forteller at det godt vet at politiet i Norge vil behandle dem vel. Noen har vært i kontakt med enkeltpersoner i politiet som de har særlig godt kontakt med. Det meste av kontakten kvinnene har hatt med politiet har dreid seg om dokumentsjekk. Kvinnene forteller at politiet stopper alle nye kvinner og ber om å se dokumentene deres. Også kvinnene som jobber innendørs har hatt politiet på besøk. I tillegg til at politiet sjekker om kvinnene har lovlig opphold i Norge stiller de også spørsmål for å finne ut om det er noen i kvinnenenes omgivelser som utnytter dem. De spør om hva husleien deres er på, om de må betale noen noe av pengene de tjener og lignende. Valeria forteller:

The police asked me if I had the key to my home! Of course I have the key to my home. I asked: Why do you want to know? They said they thought that I might be closed in my house!

Valeria blir fornærmet over “anklagen” om at hun er et offer.

Vi vet ikke hvor mye informasjon politiet opplever at de får ved hjelp av disse framgangsmåtene, men vi har inntrykk av at det er viktig for noen av kvinnene at politiet ikke bare stopper dem for å sjekke dokumenter, men at de også er interessert i hvordan de har det. Det kan selvfølgelig være et problem at det er de samme tjenestemennene som skal sjekke om de har forbrutt seg mot utlendingslovgivningen som skal finne ut om noen har forbrutt seg mot kvinnene. Ideelt sett skal førstelinjepersonell kunne ha to tanker i hodet samtidig, men det er klart at det å kombinere kontroll og hjelp kan være vanskelig. Det er en fare for at ofre for menneskehandel bare blir identifisert som det hvis deres historie er ekstrem eller hvis de forteller historien sin på en dramatisk måte (Moustgaard 2002, O’Connell Davidson 2006). Som vi har vist, kommer organisert prostitusjon i mange varianter, og kvinner kan snakke om det på mange ulike måter. Og i flere land har vi sett at utenlandske kvinner som godt kan ha

vært ofre for menneskehandel behandles som kriminelle pga manglende papirer eller annet, i stedet for at de behandles som mulige ofre for menneskehandel. Når vi har vært nede på strøket i forbindelse med undersøkelsen på kvelds- og nattetid, har vi sett lite til politiet. Når vi har sett politibetjenter, har de vært i bil eller på hest. Vi mener det er en fordel med gående politi for å senke terskelen for å si ifra om overgrep de har vært utsatt for. Noen av kvinnene fortalte, som nevnt, at de ikke stoler på politiet, og det er viktig at denne tilliten bygges opp, særlig for å sikre at de håndterer forholdet mellom kontroll og hjelp.

Utenlandske prostituerte sjekkes mye oftere enn andre grupper, og det har som konsekvens at det er vanskeligere for dem å oppholde seg her ulovlig. Lina omgås mange fra hjemlandet sitt her i Norge, og forteller flere ganger hvor mye lettere det er for dem å være her. Hun forteller:

Jeg kjenner noen som har vært her i fire år illegalt. I vanlige jobber. Prostitusjon er noe annet, der sjekker politiet papirene dine hele tiden.

I Oslo foretar politiet dokumentsjekk av alle utenlandske kvinner de kommer over, både på gata og inne. Dette betyr at kvinnene til enhver tid må ha på seg papirene sine. Å ta fra kvinnene passene, en kontrollstrategi som beskrives andre steder (for eksempel Kelly 2002) er derfor ikke særlig hensiktsmessig i Norge. På den ene siden betyr det å ha passet sitt på seg til enhver tid sikkerhet for kvinnene. Det er vanskelig å operere skjult for politiet i Norge, og det å gå gjennom dokumentsjekk betyr at kvinnene slipper å være usikre på sin status i Norge. Kelly (2002) beskriver at en vanlig trussel i menneskehandel er at kvinnene er redd for å bli deportert hvis de blir oppdaget, og at dette binder dem til bakmenn. På den andre siden kan det være risikabelt å bære passet sitt på seg. Ikke sjelden utsettes prostituerte, kanskje særlig på gata, for veskenapping og ran. Uten dokumenter kan de ikke jobbe, og derfor får de verken betalt ned gjeld til bakmenn, betalt utgifter, reist hjem eller spart penger mens de venter på nye papirer.

Kvinnene har ulike framtidspaner og framtidssikter. Noen har planer om å fortsette med prostitusjon i noen år til for å sikre seg selv og sine økonomisk før de slutter. Andre vil aller helst slutte med en gang. Vera er en av dem:

Nå trenger jeg ikke penger. Nå vil jeg heller plukke jordbær. Jeg hadde en venninne som sprakk en dag, hun orket ikke mer. Hun reiste til England og jobbet på fabrikk. Vi kan tjene penger i andre jobber. (...) Jeg vil ikke jobbe på gata nå. Om jeg må velge nå: vil heller være bartender, vaske gulv, hva som helst, bare ikke gata, for jeg respekterer meg selv.

Brunovskis og Tyldum (2004) fant at opplevelsen av stengsler var vel så viktig som fysiske stengsler for å gå ut av situasjonen. De beskriver at kvinner kan bli overrasket over at det var lettere å gå ut av situasjonen enn de hadde trodd. Dette gjaldt kvinner i vår undersøkelse også. Lena, som vi fortalte om tidligere, opplevde tvang og vold i situasjonen hun var i, men til slutt var det tilfeldigheter som gjorde at det var mulig for henne å gå ut. Og hun vil aldri vite om det hadde vært like enkelt også på et tidligere tidspunkt.

En avansementmulighet for kvinner i prostitusjonsformer som krever organisering er å selv gå over til å bli en hallik eller bakmann. Vi har sett mange kvinnelige halliker både i norsk og thailandsk massasjehstituttprositusjon, hvorav flere har endt i retten. Etter flere år med prostitusjonserfaringer har kvinnene bygd seg opp kompetanse som kan omsettes, og det er klart at fristelsen må være stor. Vera forteller:

Det er både kvinner og menn som er halliker. Kvinnelige halliker er eks-prostituerte som kjenner systemet. I also got offers to bring girls into it. I wouldn't do that. For det første ville jeg ikke skape konkurranse for meg selv, og for det andre vil jeg ikke at noen skal starte med dette via meg.

Kvinner som har statsborgerskap i de nye medlemslandene er i en særstilling. I Norge gjelder det særlig kvinner fra Baltikum. Kvinnene begynner å merke fordelene det gir å være fra et EU-land, og de forteller at det betyr at de kan organisere sin prostitusjon på andre, og mindre utnyttende måter. Vera sier:

Vi fra Baltikum er uavhengige av halliker. Vi har normale pass nå som vi er et EU-land. Baltiske jenter som jobber i leilighet jobber mest alene. Albanske kvinner jobber på gata. Mange begynner å dra til UK og Island. Med pass kan de bevege seg lettere.

I Pro-Sentrets årsrapport fra 2005 bekrefter det at det kan oppstå et viktig skille mellom østeuropeiske kvinnene i hvorvidt de er EU-medlemmer eller ikke. Vi blir fortalt at kvinner fra andre land er villige til å betale mye for pass fra de nye medlemsstatene. Lina forteller:

Det er stygt å si det om sitt eget fedreland, men russiske pass egner seg bare til å tørke seg i rumpa med.

For kvinner fra de baltiske statene er det også nærliggende å dra til Norden på grunn av at det er nært hjemlandet og har mye til felles med hjemlandet kulturelt. De baltiske statene er

orientert mot de nordiske statene og er sammenlignbare på mange måter. De baltiske statene har blitt framstilt som en vestlig enklave i Sovjetunionen, og inkluderingen av de baltiske statene i EU må forstås som en reintegrering i Europa, ikke en integrering (Misiunas og Taagepera 1983, Clemens 2001). De baltiske statene restrukturerte sin økonomi mer effektivt etter murens fall enn naboer som Hviterussland og Russland (Clemens 2001:1). Mens estere generelt er vestlige og har bedre økonomi enn mange andre tidligere Sovjetborgere, er det motstridende opplysninger om baltiske russeres levekår. De russiske minoritetene i diaspora hadde privilegier i Sovjettiden og mange baltere insisterer på at russerne fortsatt er privilegerte (Kolstoe 1995). Men det ser også ut til at etniske russere opplever diskriminering. Mange av de estiske kvinnene som jobber i Norge er fra den russiske minoriteten. Dette kan bety at de møter diskriminering på arbeids- og boligmarkedet, og at de har færre rettigheter enn majoritetsbefolkningen (Vocks og Nijboer 2000). For noen betyr bakgrunnen også at de ikke har estisk statsborgerskap. Etter murens fall var det en mange etniske russere igjen i de ulike tidligere Sovjetstatene. Disse representerte for mange kolonistaten Sovjet og de risikerte derfor å bli utsatt for represalier. De etniske russerne i Estland fikk ikke automatisk estisk statsborgerskap, men må avlegge prøve i språk og samfunnskunnskap for å få de samme borgerrettighetene som andre som er født i landet.¹³

Alle kvinnene vi intervjuet i denne undersøkelsen kom til Norge for å selge sex. Noen av kvinnene har fått mer blandede motiver etter hvert; ettersom de har fått kjærester og venner her og ettersom de har begynt å lete etter ordinært lønnsarbeid her. Selv om mulighetene har blitt bedre for å begynne med noe annet for kvinner fra de nye medlemsstatene, har det de har vært igjennom gitt noen nye begrensninger. Karina forteller:

Jeg vil helst jobbe med noe annet i Norge. Men det er mange kunder rundt omkring som kjenner meg igjen, så det kan være vanskelig å etablere et liv her.

Det er heller ikke sikkert at de får jobb i Norge selv om det formelt ligger til rette for det. Vera er frustrert over å ikke kunne gjøre noe annet:

Jeg har forsøkt å registrere meg for å få vanlig jobb. Vi fra Russland og Baltikum har utdanning og arbeidsevne. Vi er ikke alle dårlige og slemme – man blir blandet med annet skitt. Men vi er hardtarbeidende, det er ikke mange nordmenn som vil vaske eller være au-pair. Dere ser jo ned på oss, men samtidig vil dere ikke gjøre skittarbeid. Hvem skal gjøre skittarbeidet? Dere vil ha rene gater, men

¹³ Situasjonen i hjemlandene, inkludert Estland, vil beskrives nærmere i Polyakova (2006).

vil ikke rydde dem selv. Det er synd det er så vanskelig å få jobbe, det er ydmykende å hamre på dører på offentlige kontorer. De oppfører seg som de gjør deg en tjeneste når de tar imot søknaden din. Hvor kommer den overlegenheten fra?

Noen har planer om et annet liv de gjerne vil realisere, og noen var svært nær ved å klare det også. Flere har utdanning fra hjemlandet, men det virket ikke som de planla å begynne å bruke den utdanningen igjen. Lønnsvilkårene er fortsatt for dårlige hjemme. Flere av kvinnene lengtet etter hjemlandene sine og skulle ønske situasjonen var slik at de kunne bo der, men flere innså at livet hjemme aldri ville bli bra. Vera er glad i hjemlandet sitt og har stor respekt for sine landsmenn, kanskje mer enn hun har for nordmenn, men å reise hjem igjen er ikke noe alternativ:

I want to give my kids a chance to live. I would live in Estonia if the conditions were better, and it will improve, it's only a matter of time. But my life is too short; I want to live now.

Lina hadde også foretrukket hjemlandet hvis hun kunne, men mener at hun må ta ansvar for å forbedre situasjonen sin selv:

Det er naturlig at folk flytter på seg, men jeg er veldig patriotisk. Jeg måtte gripe sjansen selv, mitt eget land har ikke mulighet til å hjelpe meg.

Med pengene de tjener i for eksempel Norge kan eget og andres liv forbedres hjemme. Noen, slik som Vera, tror ikke det blir bedre på lenge hjemme, og derfor forbereder hun seg på å bli i vesten. Det er ikke alle som har lyst til å etablere seg i Norge. Flere ønsker seg tilbake til hjemlandet, mens andre vil bo i et annet land. Noen har nesten ikke familie igjen i hjemlandet, de har alle emigrert på ulike måter.

Både hvis de skal bygge et liv her eller hjemme, må det penger til. Vera forteller at det kan være vanskelig å spare opp penger:

Jeg ser at mange jenter går gjennom dette: første gangen bruker de alle pengene på klær og kosmetikk. Fortsatt finner jeg klær i skapet mitt med prislappen fortsatt på. Etter hvert begynner de å tenke litt, investerer. Seriøse jenter kjøper leiligheter og studerer.

Vera har jobbet lenge og vært gjennom det meste. Hun har blitt tilbudt jobb som bartender, og endt i prostitusjon i vesten og hun har vært sperret inne og tvunget til å selge sex. Nå jobber

hun selvstendig; hun behøver ikke å annonsere lenger, hun lever godt av faste kunder, og bor i en luksusleilighet med en mann hun elsker. Alt går tilsynelatende bra for henne, og snart skal hun slutte helt med prostitusjon. Men selv ikke Vera tror det blir lett å glemme alt sammen, og hun ser hvordan fristelsen ved pengene svekker østeuropeiske kvinners dømmekraft:

Vi tok den veien vi trodde var lett. Man skjønner etter hvert at for å få mye må man gi mye.

For noen ender prostitusjonen med at de gifter seg. Gjennom å være i andre land enn hjemlandet får de innblikk i andre idealer for samliv enn hjemme. Ina forteller:

Jeg vil gjerne gifte meg en norsk mann. Norske menn kan elske på alvor har jeg skjønt. Samtidig liker jeg deres måte å ha forhold på, man gir hverandre frihet og jeg vil være fri!

Flere av kvinnene vi møtte har norske kjærester, og de forteller om et godt forhold til hans venner og familie. Ut fra det kvinnene fortalte, var kjærestene lite affiserte av at de var i prostitusjon. Det er vanskelig å tro at det ikke har konsekvenser for forholdet og maktforholdet mellom dem at de selger sex, og det kan selvfølgelig hende at det blir et problem senere, men kvinnene fortalte altså om helt ordinære kjærlighetsfylte forhold. Samtidig kan det være et sår punkt at kjæresten aksepterer at hun selger sex, og at noen har en kjæreste som tolerere det er også noe som kan brukes mot dem (Skilbrei 1998). Da vi snakket om norske kvinner i prostitusjonen fortalte Vera:

Vera: Jeg ser mange norske prostituerte som blir hentet av kjæresten sin som om det er en vanlig jobb. Jeg forstår ikke menn som aksepterer at hans kvinne prostituerer seg.

M-L: Hva med din kjæreste da? [Jeg drøyde litt før jeg stilte dette spørsmålet, fordi det er et vanskelig et]

Vera: Han forandrer seg i ansiktet når vi snakker om det. Han vil ikke at jeg skal holde på med det.

Det er vanskelig å vurdere i hvor stor grad kvinnene har blitt utnyttet og hvor sårbar deres situasjon har vært. Det er særlig vanskelig å vite om det som har skjedd informantene er menneskehandel i rettslig forstand. Det er det heldigvis ikke vår oppgave å vise. I stedet håper vi at vi gjennom å vise hvor komplekse kvinnenes egne beretninger om det som har skjedd er, kan bidra til å gi kjøtt på beina til de politifaglige, sosialfaglige, rettslige og politiske diskusjonene vi har her i Norge om menneskehandel for prostitusjonsformål. Det er viktig å

skape et realistisk inntrykket av ofrenes historie fordi et galt utgangspunkt er til hinder for det arbeidet de som skal identifisere ofre, slik som sosialarbeidere, politiet og dommere, skal gjøre (Skilbrei 2003, Vocks og Nijboer 2000, Brunovskis og Tyldum 2004, Skilbrei 2006a, O'Connell Davidson 2006). Kvinnene var fra 20 til 43 år gamle og de fleste hadde mye erfaring med prostitusjon. De hadde reist ut flere ganger, noen ganger under vilkår som kan karakteriseres som menneskehandel, andre ganger gjennom "hjelpere", og nå; oftere og oftere på egenhånd. Det er viktig at vi utvikler en forståelse av relasjonen mellom disse ulike formene for grensekryssende prostitusjon, det er ikke sikkert vi klarer å målrette tiltak hvis vi har den ene enden av kontinuumet i tankene, men treffer på en helt annen.

I denne rapporten har vi også vist hvordan sårbarhet skapes og hvordan vi kan forstå den utnyttingen kvinnene er sårbare for. Kapittel 4 handler om hvilke situasjoner de har vært i forut for at de debuterte i prostitusjonen og reiste ut og hvordan de har blitt rekruttert inn. Sammen med beskrivelsene av den rettslige situasjonen de er i som migranter i kapittel 3 sier dette oss noe om hvor sårbare de er og har vært. I kapittel 5 beskrev vi hva de kom til og hva det har gjort med kvinnene, og dette handler på samme måte som kapittel 6 i bunn og grunn om grenseoppdragningen mellom utnyttelse og tilretteleggelse. I kapittel 7 redegjør vi for det vi mener er viktige sider ved Norge som kontekst for prostitusjonsrelatert migrasjon og menneskehandel for prostitusjonsformål, og hvilke implikasjoner det har for kvinnenes og våres mulighet til å gjøre noe med situasjonen.

Både med hensyn til hva vi mener er nødvendig for å forstå hvordan menneskehandel skapes på og med hensyn til hva som kan gjøres for kvinnene, mener vi det er viktig å også fokusere på hvordan sex-turisme kan bidra til å skape grobunn for menneskehandel. Dette er et perspektiv som ikke ofte er representert i norske diskusjoner om menneskehandel. Sietske Altink hevder (1995:21) at vestlig sex-turisme til Thailand inspirerte halliker til å frakte kvinner til Europa fra midten av 1970-tallet av. Det er ikke alltid et bånd mellom sex-turisme og menneskehandel, men det er det for Thailand og den Dominikanske republikkens vedkommende, hevder Altink. Sven-Axel Månsson (1991) viser også til at det kan være et bånd mellom sex-turisme og grensekryssende prostitusjon, slik det er det for Thailands vedkommende, men han advarer mot å trekke konklusjoner om at dette gjelder i mange andre land. Når det gjelder prostitusjon fra Colombia og den Dominikanske republikk må man forstå båndet mellom den grensekryssende prostitusjonen og handelen med narkotika og våpen (Månsson 1991:13). Men at det kan være et viktig bindeledd mellom sex-turisme og grensekryssende prostitusjon er noe vi må ta med i betraktning når vi skal forsøke å forstå bakgrunnen bak organisert prostitusjon fra Øst-Europa til Norge; hvilken rolle spiller norske

menns sex-kjøp i utlandet for kvinnenens ønske om å reise utenlands og bakmenns evner til å utnytte den situasjonen?

Estlands prostitusjonsmarkedet er så sterk dominert av finske menn at det ikke er rart at estiske kvinner får ideer om hvor mye penger de kan tjene med finske priser i stedet for estiske priser. Noen kvinner opplever at sex-turistene også tipser dem om leiligheter de kan bo i eller på andre måter blir blandet inn i deres migrasjon, og noen opplever også at de vil ha belønning for den informasjonen. Vera fortalte hvordan finske kunder foreslo det å reise til Finland for henne mens hun fortsatt jobbet i Estland. Og til slutt var det en finsk kunde som organiserte reisen hennes til Finland og ordnet leilighet til henne. Vi vet ikke om det var sex eller penger eller begge delene han fikk ut av det.

Prostitusjonsmarkedet endrer seg hyppigere nå enn før. Da vi startet undersøkelsen vår i begynnelsen av 2005 hadde vi allerede sett en del kvinner fra Nigeria i gateprostitusjonen i de store byene, men innen slutten av 2005 dominerte de gatene fullstendig. Ikke bare utgjør kvinner fra Nigeria en stor del av kvinnene på gata. De siste månedene har fokuset på dem i media vært enormt. Når vi tenker gateprostitusjon nå, tenker vi på kvinner fra Nigeria. Østeuropeiske kvinner er ikke særlig synlige eller vekker samme bekymring som de gjorde tidligere. Vi finner fortsatt østeuropeiske kvinner i prostitusjon i Norge, særlig i Oslo, men mange av dem jobber innendørs og mange av dem vektlegger usynlighet og diskresjon. Antakeligvis er det også flere enn tidligere av dem som jobber selvstendig. Etter hvert som kvinner fra ulike nasjonaliteter får fotfeste i Norge kan kompetansen de opparbeider seg benyttes til å hjelpe andre kvinner til å begynne for seg selv. Betyr det at de jobber mer selvstendig og at de opererer utenfor offentlighetens lys at det ikke lenger er grunn til å bekymre seg for kvinnene fra Øst-Europa? Nei, absolutt ikke. Vi ser fortsatt endringer i sammensetningen av kvinnene og endringer som er for påtakelige til å være tilfeldige. Men østeuropeiske kvinner er kanskje ikke like utsatt for menneskehandel lenger. De kan komme til Norge på andre måter, uten assistanse, enten de kommer for prostitusjon eller for kjærighet eller lønnsarbeid. Det betyr ikke at de ikke er sårbare, og det er viktig at vi ikke ser oss blinde på menneskehandel som det eneste som er risikabelt for kvinner som migrerer fra øst eller for kvinner i prostitusjonen.

For kvinnene fra de nye medlemsstatene er det en reell mulighet til å finne noe annet å leve av i Norge, og det er flere kvinner som har fått det til allerede. Pro-Sentret skal i gang med et nytt prosjekt, et arbeidstiltak for kvinner i prostitusjonen (Aftenposten 22.02.06). Etter hvert som ulike gruppers situasjon endrer seg endrer behovene seg.

Våre konklusjoner er at det finnes østeuropeiske kvinner i Norge som har gått inn i eller er i prostitusjon under vilkår som gjør at det er riktig å regne det som menneskehandel og at det finnes østeuropeiske kvinner som arbeider uavhengig av halliker og bakmenn i Norge. Mange av kvinnene vi har møtt har gått fra å være ofre for menneskehandel til å jobbe alene, og det ser ut til at oppsamlede og egne erfaringer er viktig i den prosessen. Det er mer kunnskap om menneskehandel nå, og det er mer kunnskap om måter å reise fra et land til et annet på.

I denne rapporten har vi ønsket å brette ut, snarere enn å snevre inn, for å beskrive den variasjonen som finnes og derigjennom få kunnskap om hva vi som samfunn kan og bør gjøre noe med. Kvinnene vi har møtt har ulike historier å fortelle. Mange av historiene om hvordan det ble slik at de kom til Norge og hvordan de begynte å selge sex var veldig udramatiske. Vi mener det er viktig at vi også retter søkelyset på hvordan kvinner er sårbare og utnyttet også når situasjonen kan være mer uklar for partene som er involvert og for hjelpe- og kontrollapparatet.

Noen av kvinnene er EU-borgere, andre har Schengen-visa, mens andre igjen er i Norge ulovlig. Det betyr ulike muligheter til å etablere seg her. Kvinnene har også ulike ønsker om framtiden, det er ikke alle som har lyst til å bli her. Men noen har bygget relasjoner i Norge det ikke er bare å bryte opp fra. Noen har fått seg en norsk kjæreste eller ektemann. Det er viktig at vi ikke slutter å bekymre oss for kvinnenes sårbarhet når de kommer ut av en menneskehandelssituasjon eller når de kommer ut av prostitusjon. De kan være sårbare som migranter og i kjærlighetsforholdene de har til norske menn. Verken nå eller tidligere er det bare menneskehandel som har vært problemet. Situasjonen i hjemlandet, forholdet til familien, migrasjonserfaringen, stigmatiseringen somprostituerte og det å ha en stor og kanskje farlig hemmelighet er omkostninger kvinnene bærer med seg.

Det er ikke grunn til å tro at den internasjonale karakteren norske prostitusjonsmarkeder har fått vil bli mindre, og kvinner fra andre land vil være sårbare for å bli ofre for menneskehandel på grunn av de barrierene som eksisterer for migrasjon. Noe som under andre omstendigheter hadde vært gode nyheter; færre norske kvinner enn tidligere rekrutteres inn i prostitusjon, blir i stedet et tydelig symptom på global urettferdighet, prostitusjon er enda et område som ”settes ut” til fattige mennesker fra andre deler av verden. Dette kan endre måtene prostitusjonen foregår på på viktige måter fordi ulike kvinner bringer med seg ulik kunnskap og ulike muligheter til å forhandle med kundene og beskytte seg mot vold, sykdom og nedverdiggelse.

Litteratur

Aftenposten 22.02.06: "Prostituerte får hjelp til ny jobb; Pro Sentret lanserer egen arbeidsformidling".

Aftenposten 14.12.05: "Småbander driver menneskehandel".

Altink, Sietske (1995): *Stolen Lives: Trading Women into Sex and Slavery*, London: Scarlet Press.

Alver, Bente Gullveig og Ørjar Øyen (1997): *Forskningsetikk I forskerhverdag: Vurderinger og praksis*, Oslo: Tano Aschehoug.

Augustín, Laura (2005): "Migrants in the mistress's house: Other voices in the "trafficking" debate", s. 96-117 i *Social Politics* årg. 12.

Brunovskis, Anette og Guri Tyldum (2004): *Crossing Borders: An Empirical Study of Transnational Prostitution and Trafficking in Human Beings*, Fafo-report 426.

Clemens Jr., Walter C. (2001): *The Baltic Transformed: Complexity Theory and European Security*, Roman & Littlefield Publishers: Lanham, Boulder, New York og Oxford.

Ekberg, Gunilla (2002): "The Palermo Protocol, s. 40-41 i *NIKK magasin* nr. 1.

Fangen, Kathrine (1998): "Fangens dilemma" s. 257-269 i *Nytt norsk tidsskrift* årg 15.

Helm, Thérèse van der (2004): "Mobility in prostitution, the impact of policy and the implications for health: A case study from the Netherlands" i Sophie Day og Helen Ward (red.): *Sex Work, Mobility and Health in Europe*, London: Kegan Paul

Jacobsen, Michael Hviid, Anja Jørgensen og Stine Svendsen-Tune (2002): "Sensitiv sosiologi: Undersøgelser af udsatte og udstødte mennesker", i Michael Hviid Jacobsen, Søren Kristiansen og Annick Prieur (red.): *Liv, fortælling, tekst - Strejftog i kvalitativ sosiologi*, Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.

Kelly, Liz (2002): *Journeys of Jeopardy: A Review of Research on Trafficking in Women and Children in Europe*, IOM Migration Research Series nr. 11.

Kelly, Liz og Linda Regan (2000): *Stopping Traffic: Exploring the extent of, and responses to, trafficking in women for sexual exploitation in the UK*, Police Research Series 125. London: Home Office.

Kippe, Elin (2004): *Kjøper "ekte mannfolk" sex? En studie av 20 menn som kjøper seksuelle tjenester*, Oslo: Helse og Rehabilitering.

Kolstoe, Paul [Kolstø, Pål](1995): *Russians in the Former Soviet Republics*, London: Hurst & Company.

Kristvik, Ellen (2005): *Sterke hovud og sterke hjarte. Thailandske kvinner på den norske sexmarknaden*, Oslo: Seksjon for medisinsk antropologi Institutt for allmenn- og samfunnsmedisin.

Lisborg, Anders (1998): *Købte kroppe – om prostitutionsrelateret migration fra Thailand til Danmark*, Arbejdsrapport nr 139, Institut for geografi og internationale udviklingsstudier, Roskilde Universitetscenter.

Marttila, Anne-Maria (2005) "The Hiding Men in Prostitution" s. 35-39 i *NIKK magasin* nr. 1.

Misiunas, Romuald J. og Rein Taagepera (1983): *The Baltic States: Years of Dependence 1940-1980*, C. Hurst & Company: London.

Moustgaard, Ulrikke (2002): "Bodies across borders" s. 4-9 i *NIKK magasin* nr. 1.

Månsson, Sven-Axel (1991): "Bordell "Europa" – internationell könshandel, kriminalitet och migration" s. 8-22 i *Materialisten* nr. 4.

Norli, Bjørg (2006): *Utenlandsk prostitusjon i Oslo. Pro Sentrets kunnskap og erfaringer*, Oslo: Oslo kommune.

O'Connell Davidson, Julia (2005): *Children in the Global Sex Trade*, Cambridge: Polity Press.

O'Connell Davidson, Julia (2006): "Will the real sex slave please stand up?" under utgivelse i *Feminist Review*, No. 83.

Okojie, Christiana E. E., Obehi Okojie, Kokunre Eghafona, Gloria Vincent-Osaghae og Victoria Kalu (2003): *Trafficking of Nigerian Girls to Italy: Report of field survey in Edo State, Nigeria*, Torino: United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute (UNICRI), Programme of action against trafficking in minors and young women from Nigeria into Italy for the purpose of sexual exploitation.

Ot.prp. nr. 62 (2002-2003): Om lov om endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (lovtiltak mot organisert kriminalitet og menneskehandel, gjengangerstraff mv.).

Polyakova, Irina (2006) manus masteroppgave i sosiologi.

Pro-Sentrets årsrapport 2005, Oslo:Oslo kommune.

Sanders, Teela (2005) *Sex Work: A Risky Business*. Cullompton: Willan Publishing.

Skilbrei, May-Len (2003): "Lilja 4-ever er bare en film! Problematisk sammenblanding av fiksjon og fakta på prostitusjonsfeltet", s. 69-75 i *Kvinneforskning* nr. 4/03.

Skilbrei, May-Len (1998): *Når sex er arbeid: en sosiologisk analyse av prostitusjon på massasjeinstituttene*, Oslo:Pax Forlag.

Skilbrei, May-Len (2006a): "Prostitusjon i retten: Når 'samfunnet' skal bestemme hvem som er hva" under trykking i *Tidsskrift for kjønnsforskning* nr. 1.

Skilbrei, May-Len (2006b): "Når er et ja et ja fra en prostituert?" under utgivelse i *St. Sunniva*.

SOU 1995:15: Könshandeln.

Stenvoll, Dag (2004): "Crossing Borders: Media Images of Prostitution in Finnmark", foredrag publisert i konferanserapporten *Prostitution Control and Globalization*, Oslo: Pro-Sentret.

Sætre, Marianne (2000): *Grenseoverskridende kjønnshandel i Oslo*, rapport Oslo politidistrikt, Strategisk analyse 20/2000.

Tyldum, Guri, Marianne Tveit og Anette Brunovskis (2005): *Taking Stock. A review of the existing research on trafficking for sexual exploitation*, Fafo-report 493.

Vocks, Judith og Jan Nijboer (2000): "The promised land: A study of trafficking in women from central and eastern Europe to the Netherlands", s. 379-388 i *European Journal on Criminal Policy and Research*, årg. 8.

Wijers, Marjan og Lin Lap-Chew (1997): *Trafficking in Women, Forced Labour and Slavery-like Practices in Marriage, Domestic Labour and Prostitution*, Utrecht: Foundation Against Trafficking in Women (STV).

Appendiks 1 Intervjuguide

Veien inn

Hvordan begynte du med prostitusjon?

Hjemme eller her?

Under hvilke omstendigheter?

Hvem var involvert?

Hvordan var første gangen?

Fortid

Hva gjorde du før du begynte med dette?

Utdanning?

Lønnsarbeid?

Kjærlighetsrelasjoner?

Barn?

Hva er situasjonen i landet du kommer fra?

Hverdagen i prostitusjonen

Kan du beskrive en vanlig dag?

Kan du beskrive en vanlig kunde?

Hva skjer med kunden?

Hvor er dere?

Hva pleier kundene å spørre etter oftest?

Hvor finner du kundene dine?

Hva bruker du pengene på?

Tror du det hadde vært annerledes å jobbe hjemme?

Relasjoner

Hvem møter du i løpet av en vanlig dag?

Har du familie eller venner her?

Hva vet familie og venner om hva du tjener penger på?

Har du kontakt med de norske kvinnene på gata?

Hva synes du om dem?

Hva tror du kundene tenker om deg?

Spør kundene deg om din situasjon?

Veien ut

Ser du noe forskjell mellom kvinnene der du jobber i hvordan de har det?

Nasjonalitet?

Nød?

Forholdet til menn?

Ser du noe forskjell mellom kundene?

Har du lyst til å slutte med dette?

Hva tror du skal til for at du skal slutte med dette?

Er det noe mer du mener jeg trenger å vite?

Appendiks 2 Informasjonsbrev

Dr. May-Len Skilbrei
Department of Criminology
and Sociology of Law
P.O. Box 6706 St. Olavs plass
0130 Oslo
Phone: 22 85 01 10
E-mail: m.l.skilbrei@jus.uio.no

I am a researcher working at the University of Oslo on a study among women from Eastern Europe working in the sex-industry in Norway. There has been an increase in the number of women from other countries working in Norway, and the study is aimed at creating knowledge on this development. The Norwegian government funds the study, but I work independently from them. Irina Polyakova is my assistant and she work at the Department of Criminology and Sociology of Law as well as writing a master thesis in sociology.

When the study is finished, I will write and publish a report with the results. Interviews with women such as you will give me, and in turn, the Norwegian government, a better possibility to understand what is going on and how to meet the needs of the women involved. What you tell me in the interview will be treated with full confidentiality. When I write about what you have told me I will make changes so that even people that know you cannot identify you. I am under obligation not to reveal your identity to anyone, and the notes from the interviews will be destroyed after I have transcribed them. Before I transcribe them, I will make sure that no one sees them. I take your right to be anonymous very serious, and would not reveal anything you tell me to anyone, not even to the police.

In the interview we will talk about many personal issues. If I ask you something you don't want to answer, just let me know. I want the situation to be as comfortable for you as possible, and if you for some reason want to end the interview, you can.

If you have any questions, comments or corrections later, just call Irina or me.

May-Len Skilbrei